

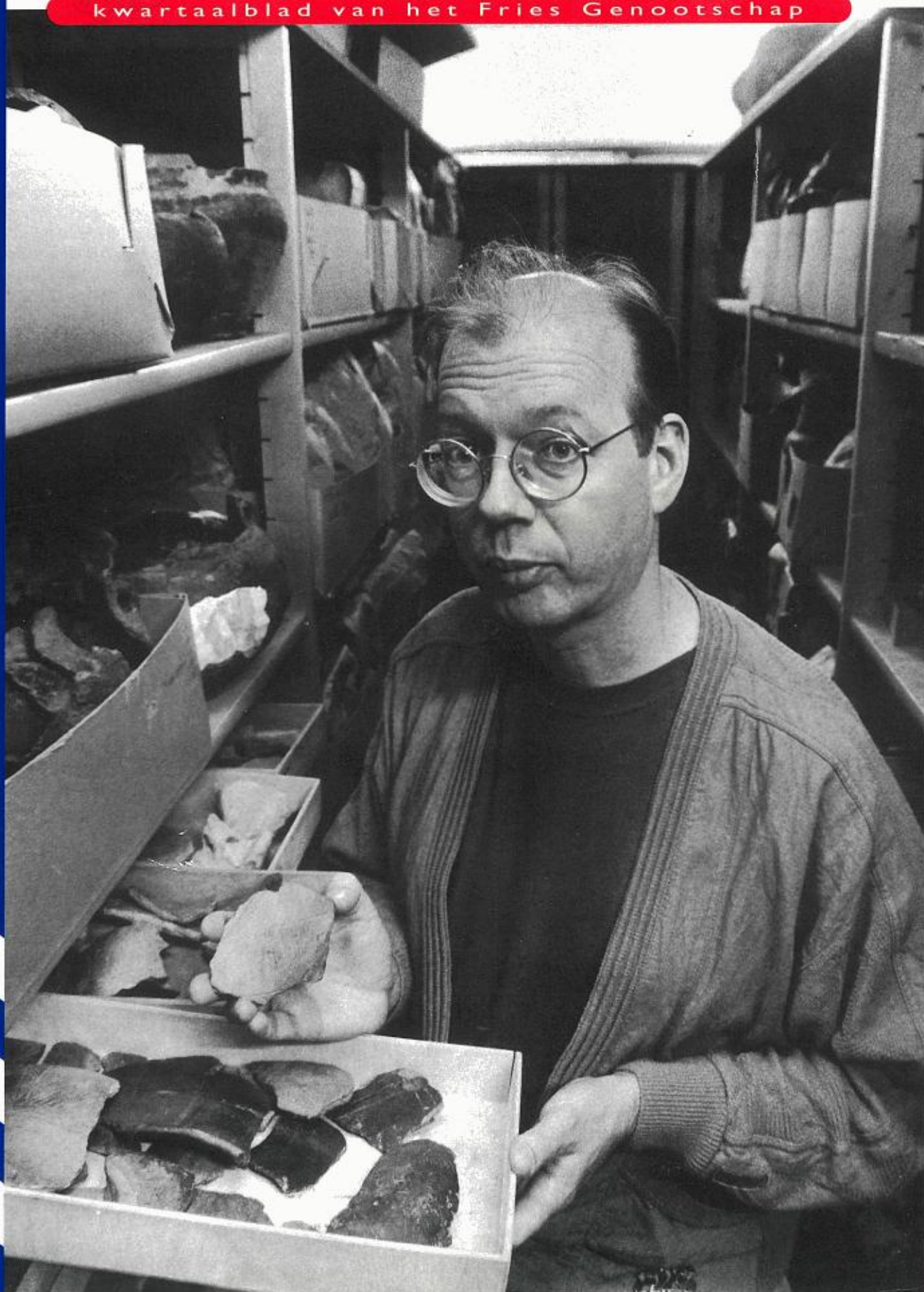
3^e jaargang, oktober 1997

Nº3

F R Y S L Â N

kwartaalblad van het Fries Genootschap

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

FRYSLÂN

Nieuwsblad voor
geschiedenis en
cultuur

3e jaargang nr. 3, oktober 1997

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Redactie:

dr Johan Frieswijk,
dr Yme Kuiper,
drs Joop Woudstra
Eindredactie: drs Meindert Schroor

Vaste medewerkers:

dr Wiebe Bergsma, Hans de Haan,
drs Goffe Jensma, Douwe K. Kootstra,
drs Evert Kramer, drs Johanneke Krolis,
drs René Kunst, dr Gilles de Langen,
dr Hans Mol, drs Rita Mulder-Radetzky,
Lourens Oldersma, dr Jacob van Sluis,
drs Hotso Spanninga,
drs Tineke Steenmeijer-Wielenga,
dr Oebele Vries

Redactiesecretariaat:

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan: *Fryslân*, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
Telefoon/fax: 058-2665309

Ledenadministratie:

Fries Genootschap
Turfmarkt 11
8911 KS Leeuwarden
058-2123001
(Alleen telefonisch bereikbaar op dinsdagmorgen tussen 10.00 en 12.00, mevr. H.B. Dekkinga)

Ontwerp omslag:

Mlinar Design BNO, Leeuwarden

Layout binnenwerk:

Klazien Schroor-Dijkstra

Druk:

Grafisch Bedrijf Hellinga, Leeuwarden

Het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, opgericht 26 september 1827, met als Beschermvrouwe H.M. de Koningin, heeft als doel het onderzoek naar en het vergroten van de kennis omtrent al hetgeen de geschiedenis, oudheid- en taalkunde van Friesland betreft. U kunt zich verzekeren van regelmatige toezending van *Fryslân* door lid te worden van het Fries Genootschap. Gebruik daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,-

ISSN: 1383-6560

Van de redactie

In deze derde aflevering van *Fryslân* in 1997 besteden we op de eerste plaats aandacht aan de ontdekking in de nabijheid van Ried, van een uitzonderlijk fraai, maar bovenal uniek zegelstempel van een lekebroeder van het klooster te Lidlum. Niet ver daar vandaan, bij Berlikum, dook een nauwelijks minder fraaie vondst van een beeldje van de Romeinse god Mars op. Belangwekkende publicaties over de emigratie van Friezen naar Amerika en 'ús nasjonale folkssport', het kaatsen worden aan een kritisch oordeel onderworpen. We besteden aandacht aan een reeks fraaie portretten die jarenlang de muren van het eind vorige eeuw gesloopte Wiardastate te Goutum sierden. Verder valt te lezen dat ook de benoeming van een grijze muis als hoogleraar theologie te Franeker in 1765 zo zijn tactische achtergronden had. Bouke van der Sloot - waarover net een boek is verschenen - maakte zich, volgens een der beide auteurs, ondermeer verdienstelijk als schilder van het Friese landschap, een landschap waarvan rond Weidum opnieuw een stuk 'fer-griemd' dreigt te worden. In de zestiende eeuw waren het bovenal snel opeenvolgende natuurlijke veranderingen die het land bedreigden, zoals blijkt uit een ooggetuigeverslag uit 1561. Voorts bevat deze *Fryslân* uiteraard de vaste rubrieken, nieuwe boeken, gepasseerde en geplande Genootschapsactiviteiten, mededelingen, de agenda en de derde aflevering van Sicco van Goslinga's omzwervingen door het 'belligerende België' van zijn dagen. Met de foto op de voorpagina introduceren we de kersverse Halbertsma-prijs winnaar: Ernst Taayke, archeoloog te Groningen.

(By de foarside)

Ernst Taayke, winner fan de
Halbertsmapriis 1997, sjoch fjirder op side 6
(ill.: Friesch Dagblad/F. Andringa)

In dit nummer:

Van de redactie	2
Segelstempel fûn fan in Lidlumer likebroer	3
Grime yn Fryslân: Doarp fan stinsen en states yn 'e tang fan oerheden	5
Halbertsmapriis 1997 foar Dr Ernst Taayke	6
De beperkte mogelijkheden van Johannes Ratelband	7
Een gehelmde bronzen Mars uit Berlikum	9
Verfijnd en rauw: Bouke van der Sloot, schilder van Friesland	10
Miniatuurportretten op Wiardastate	12
Kustverdediging in de zestiende eeuw: Een ooggetuigeverslag uit 1561	14
Sicco van Goslinga's Oantinkens oan de Spaanske Suksejoearloch (3)	17
Kaatsen: Lange traditie, levende sport	20
Friezen naar Amerika	21
Historische Verenigingen: Stichting Trezoor Franekeradeel	23
Impressie van een boeiende excursie	24
Genootschapsnieuws	25
Ynboekt	26
Agenda	28

Segelstimpel fûn fan in Lidlumer likebroer

Hans Mol en Henk Sloots

De Fryske boaiem befettet noch altiten gâns skatten, dêr't sa út en troch ien fan priis jûn wurdt. Okkerlêsten kaam by detektorûndersyk yn Rie wer in nijsgjirrich midsieusk segelstimpel boppe de grûn. De lêste jierren koene tanksij it sneupwurk fan bonafide detektorsikers in hiel soad midsieuske segelstimpels fan útienrinnende foarm en oarsprong beskreaun wurde.

In ynvintarisearjend oersjoch is te finen yn de bydrage fan Jan Zijlstra yn *De Vrije Fries* fan 1995, pp. 37-60. It segelstimpel fan Rie jout in moaie oanfolling op de dêryn opnommen groep stimpels fan Lidlumer kleasterlju dy't yn de jierren 1984-1986 op it terrein fan it eartiidske Premonstratinzer kleaster Mariendal (*Vallis Sanctae Mariae*) detektarre binne. Trije dêrfan koene keppele wurde oan kanunniken fan wa't we de nammen ek út Sibrandus Leo syn *Abtenlevens der Friesche kloosters Mariëngaard en Lidlum* kenne.

Kanunnik

It nij fûne stimpel is in tige geef eksimplaar mei in moai patina. It is spitsovaal en makke fan messing. De ôfmjittings binne 27 by 17 mm. De ôfbylding toant de Hillige Maagd mei it Kristusbern op

'e earm, wat foar in kleasterling út de oan Maria wijde abdij Lidlum wol de meast foar de hân lizzende foarstelling wie dy't er brûke koe. De kwaliteit fan it snijwurk is hiel heech. Benammen de ploaien fan it kleed fan Maria binne tige libbenssecht werjûn. It bysûndere fan it stimpel is dat it net it eigendom west hat fan in kanunnik - dat is fan in Premonstratinzer prysterbroer -, mar fan in konvers of likebroer. It râneskript lit dêr gjin twifel oer bestean. Wy lêze yn skerpe letters: S(IGILLVM) SIARDI CONVERCI DE VALLE S(AN)C(T)E MARIE. Dus it: segel fan Siardus, konvers fan Mariëndal. De twadde C fan convercus hie fansels in S wêze moatten, mar sokke flaters sjocht men wol faker by segelstimpels. In oar wurd c.q. funksje as *conversus* kin men eins ek net betinke by *convercus*.

Konversesegel

Wêrom is dit no sa bysûnder? Yn it foarste plak om't it it iennichste segelstimpel is dat oant safier fan in konvers of likebroer oerlevere is, net allinnich foar Fryslân of de Fryske gebieten sa't liket, mar ek foar oare gebieten dêr't de Oarder fan Prémontré kleasters hie. Neifraach by erkende saakkundigen op it mêd fan de Premonstratinzer skiednis fan de Súdlike Nederlannen lykas Bas van Bavel en Arnoud-Jan Bijsterveld learde ús dat foar de grutte en bekende Brabânske en Gelderske abdijen lykas dy fan Tongeren, Postel, Park, Averbode, Mariënweerd, Berne e.o. gjin segels en segelstimpels fan konversen bewarre bleaun binne. Dat betsjut lykwols net, dat konversen yn de Premonstratinzer Oarder noait segele hawwe soene. Benammen foar de begjintiid wurdt dat troch de neamde saakkundigen net útsletten, om't wy út kronykberjochten wol begripe moatte dat konversen doe ferantwurdlike posysjes binnen de kleastermienskip ynnimme koene dêr't in 'segel-lisinsje' by hearre koe.

Segeljende pastoars

Segels waarden brûkt foar it betsjûgjen en bekrêftigjen fan rjochtshannelingen op skrift. No is oer it segeljen fan kleasterlju noch net it measte skreaun, mar wy witte wol al, dat it ornaris oan de heechste oerste fan it kleaster foarbehâlden wie: de abt, de proast, de prior (yn it gefal fan de Windesheimers dy't de abtsfunksje net hiene) of kommandeur (yn it gefal fan de ridderoorders) om foar it kleaster te segeljen. It kleastersegel waard faak brûkt om de ynstimming fan de konvintsmienskip mei de rjochtshanneling út te drukken. Dêrneist hiene ek hege kleasterfunksjonarissen lykas de prior (as haadferantwurdlike foar de religieuze gong fan saken) en de kellenaar of procurator (as de 'bedriuwslieder') wol persoanlike of amtssegels yn gebrûk, benammen yn de 15de en 16de ieu, al ferskilde dat fan oarder ta oarder. Dat Premonstratinzer kanunnen yndividueel in segel fiere koene, wie bekend. Dat is op himsels ek net frjemd, om't Premonstratinzer prysters aktyf wiene yn de sielsoarch, as pastoar yn ien fan de by har abdij ynkorparearre parochysjerken. Pastoars moasten ommers faak segelje, by testaminten, foar har eigen tsjerke, as tsjûge yn rjochtshannelingen fan har parochianen, ensfh. Gjin niget dus dat der gâns segelstimpels fan *canonici* bewarre bleaun binne. Se neamden har meastal net persona fan it doarp dêr't se stiene - al kaam dat ek wol foar - mar sljochtwei kanunnik. Dan koene se itselde segel ek noch brûke as se oerpleatst wiene nei in oare parochy.

Illiteratus

In segeljende konvers is lykwols in gefal apart. Alleast dat liket it. Yn it âlde Benediktynske kleasterwezen wie in *conversus*, letterlik in bekearling, in muonts dy't op lettere leeftiid yntreden wie. Hy stie tsjinoer de *nutritus* (lett.: de 'fiedene') of *oblatus* (lett.: de 'skonkene'), de muonts dy't al fan syn beukertiid ôf yn it kleaster wie om dêre in yngeande Latynske oplieding ta koarmuonts te krijen. Om't men ek doe al op lettere leeftiid muoite mei learen hie, wie in oplieding yn de letteren oan sa'n *conversus* net mear bestege. Fan him koe gjin koarmuonts mear makke wurde, dat hy waard as *illiteratus* (ûnbelêzene) ynset by it wurk yn de húshâlding of op it lân. Op dy wize ûntstiene, om samar te sizzen, twa soarten fan muontsen: de geletterde

In ôfdruk fan it segelstempel fan Siardus, konvers fan Marindal (Lidlum). Yn 'e midden is Maria mei it Kristusbern ôfbylde.

koarmuontsen, dy't yn de tiid foar 1100 meastal noch gjin pryster wiene, en de ûngeletterde wurkmuontsen.

Saaklike aspekten

De nije oarders fan de 12de ieu, û.o. de Cistersiënzers en Premonstratinzers, hawwe dy wurkferdieling oernaam en fierder útwurke yn dy sin dat sy foar de twadde groep aparte leefregels makken. (Foar de posysje fan de konversen by de Premonstratinzers, sjoch: T.J. Gerits, 'Betekenis en spiritualiteit van de lekebroeders in de middeleeuwse observantie van Prémontré', in: Gedenkboek Orde van Prémontré (Averbode 1971) 181-197). Dêrby namen se ek folle mear konversen op as de âlde Benediktinen. Dat wie foar har needsaak om't se har besit net yn hier of lien útjaan - mar sels bewurkje woene, fanwege it troch har huldige prinsipe fan Benediktus dat de echte muonts fan it wurk fan syn eigen hannen libje moast. Om't de liturgy lykwols trochgean moast en dêrfoar de oanwêzigens fan de koarmuontsen foar it grutste part fan har tiid yn de tsjerke fereaske wie, moast it wurk op it lân en yn de ambachten oan konversen oerlitten wurde. Dy konversen waarden doe ek wol likebruorren neamd, by wize fan tsjinstelling ta de koarmuontsen dy't no meast pryster wiene en dus ta de geastlike steat rekkene waarden. De measte Cistersiënzer en Premonstratinzer kleasters hiene yn har begjintiid faak mear konversen as koarmuontsen. Yn guon kleasters, û.o. yn Aduard wie de ferhâlding sels 2:1. Yn prinsipe wiene dy nije konversen ek by de Cistersiënzers en Premonstratinzers net belêzen, *illiterati*, dus. Mar der moatte dochs ek konversen west hawwe, dy't lêze en skriuwe koene, om by de lieding fan it kleasterbedriuw ynseakele wurde te kinnen. Wat har religieuze praktyk oanbelanget koene de konversen as groep folstean mei it bidden fan in grut tal paternosters, credo's ensfh. op beskate

oeren fan de dei. Hja stiene ûnder lieding fan in broedermaster (*magister conversorum*) of, as hja op in úthôf wurken, ûnder in hofmaster (*magister grangiae*, *magister curiae*), dy't meastal mar net altiten in prysterbroer (*monachus* by de Cistersiënzers; *canonicus* by de Premonstratinzers) wie. Sa't wy út de 13de-ieu ske Abtenlibbens fan Mariëngaarde witte, koene de konversen en feitliks de hiele kleasterekonomy lykwols ek wol oan konversen tabetroud wurde. Yn de *vita Sibrandi* wurdt yn haadstik V melden dat de yn 1238 ferstoarne abt Sibrandus twa bruorren as kellenaar beneamd hie, te witten de *sacerdos et canonicus* (pryster en kanunnik) frater Boutet fan Moarre, en de âlde *conversus* frater Ulbod fan Feinsum. Beiden wurde prizige as treflike *provisores exteriorum*, wat wol oerset wurde kin mei 'saaklike lieder'.

Fynplak

Salang't de eigen eksploitaasje folhâlden wurde koe, spilen de konversen in wichtige rol yn de ekonomy fan de Fryske kleasters. Nei de lange agraryske depresje fan de 14de ieu, doe't it foar de kleasters foardeliger waard har lân te ferhieren, waard har tal lykwols gau lytser. We komme dan ek gjin konversi mear yn hege posysjes tsjin. Ut it oanhelle stikje tekst út de *Vita Sibrandi* docht al bliken dat yn de earste helte fan de 13de ieu konversen as kellenars optrede koene. We meie wol oannimme dat kellenaar frater Ulbod foar syn funksje lêze, skriuwe, rjochtshannelingen bekrêftigje en segelje kinne moast. It leit dêrom yn 'e reden om oan te nimmen dat de frater Siard, waans segelstempel hjir besprutsen wurdt, ek sa'n wichtich amt as dat fan kellenaar, hofmaster of broedermaster útoefene hat. Dat sil dan grif foar it midden fan de 14de ieu west hawwe, om't ek yn Lidlum nei dy tiid de likebruorren op in hiele minne namme kamen te lizzen, benamme ek nei de moard op abt Eelco Liauckema troch de konversen fan Boksum yn 1332. Siard wurdt oars net neamd yn de kronyk fan Sibrandus Leo. It fynplak falt dêre fierders ek neat oer út ôf te lieden. It terrein, yn it uterste westen fan it doarpsgebiet fan Rie yn Frjentsjerteradiel, tichteby Boer, koe net as eartiidsk kleasterbesit fan Lidlum identifisearre wurde. Yn de lette midsieuwen moatte hjir flakby de yn de Rechtsomgang van Franekeradeel neamde states Elgersma en Ytingha stien hawwe. It it trouwens net dúdlik oft der in ferbân is tusken it stimpel en

Grime yn Fryslân

Doarp fan stins en states yn 'e tang fan oerheden

Meindert Schroor

Ien fan de moaiste doarpsgesichten fan Fryslân is dat fan Weidum. Kommend fanút it súdwesten hat men fan de Hegedyk ôf, de âlde Middelseedyk, in hearlik en sa goed as geef útsjoch op it âldste part fan dit greidedoarp, om de yn 1199 boude tsjerke hinne. It is ek it iennichste punt dêr't men fan de iepenbiere wei ôf it sicht hat op de âlde doarpskearn. Fanút it easten en noarden sjoen leit it doarp ommers ferskûle efter neibou út de fyftiger en sechstiger jierren. De westkant fan it doarp is alline fanút de trein Ljouwert-Snits en in twatal dearinnende mieddiken te sjen.

Ensemble

Mar de lape lân tusken doarpskearn en Hegedyk hat mear as allinne in fisuele wearde. Oer dy oare wearden hawwe Barteld de Vries en Rita Mulder-Radetzky yn 1994 in moaie monografy publisearre mei de tapaslike titel *Weidum, dorp van staten*. Yn en om it doarp hawwe yn 'e rin fan de tiid sa'n seistal stins en states stien, dêr't ien fan (Papingastate) deun oan en ien (Borniastate) op it terrein stie dêr't it each op fallen is foar nijbou. It is hjir net it plak al te wiidweidich op de histoarje fan beide eardere states yn te gean. Dy stiet yn it niisneamde boek. Wol fan belang is de oanwêzi-

gens fan in fraaie pleats mei de namme en op it alde stee fan Papingastate, dêr't al iuwen en noch hieltyd op buorke wurdt. Fierders is it hoarnleger fan Ald- (1635-1805) en Nij-Borniastate (1818-1865) mei singel en opleane oan de súdeastkant noch folslein yn wêzen. Dizze terreinen en har eartiidske bebouwing fertoane net allinne in romtlike gearhing. Fia it patrisyske Buma-skaai hawwe hja dat sûnt de twadde helte fan de achttjinde ieu ek op histoarysk mêd. In gevelstien yn de muorre fan de pleats Papingastate fer-

wiist nei de Buma's as stifters en eartiidske eigners fan dizze pleats. Noardlik fan Papingastate fine wy noch hjoeddedei de pleats W.W. Bumaleen (fan it noch besteande lien mei deselde namme) en it priveetsjerkhôf fan de Buma's. Al mei al ha wy hjir te krijen mei in histoarysk en fisueel ensemble dat de âlde bân tusken in treftige famylje en in doarp symbolisearret en dat yntusken unyk neamd wurde mei.

Beswierskrift

Sûnt 1987 hat de gemeente Littenserdiel plannen ûntwikkelje litten foar de bou fan nije wenten tusken de Hegedyk en de tsjerke oan de súdwestlike igge fan it doarp. Tsjin dizze rimpene oantaasting fan dit amper beboude terrein kaam de tsjintwurdige eigener en brûker fan de pleats Papingastate, J. Monsma, yn 1989 yn 't gewear. Ynearsten, sjoen de strange miljeu-easken, fanút it perspektyf fan in bedrige agraryske bedriuw-

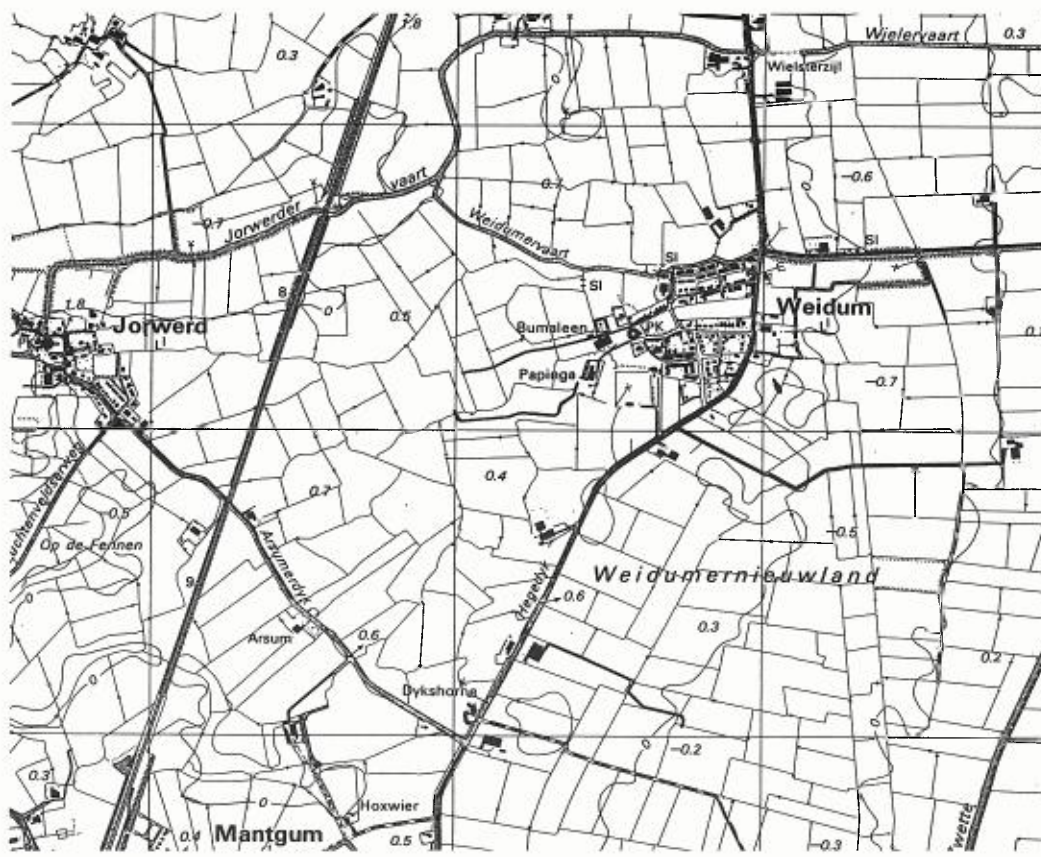
(Ut: *Topografische Dienst, Grote Provincieatlas van Friesland, 1:25.000, side 81*)

(Ferfolch fan side 4)

de states, want fan it terrein binne gjin oare midsieuske fynsten bekend. Hoe't frater Siard syn stimpel dêre kwytrekke is (op trochreis?) kin dus allinnich mar nei rieden wurde.

Foar 1350

Spitigernôch jouwe de foarm noch it materiaal fan it stimpel oanwizings om skerp te datearjen. De befêsting fan it each heaks op de efterkant docht jin tinke dat it stik dochs wol foar it midden fan de 14de ieu makke is. Foarsafier't wy dat witte, waarden sokke konstruksjes nei dy tiid net mear tapast. Yn alle gefal kin besluten wurde dat we hjirmei wer in wichtich stikje ynformaasje oer it belang fan de konversen fan de Fryske kleasters ta ús foldwaan krigen hawwe.

fiering, mar tagelyk ek om kultuerhistoaryske redenen. Fanwege dit beswierskrift kaam de gemeente rillegau tebek op syn oarspronklike fisy de eastkant fan Weidum (yn de eardere Middelsee, by de Dekamawei bylâns), konform it provinsjale streekplan ûnbeboud te litten.

Draaierij

Amtlik kontakt mei de provinsje late lykwols by útsûndering ta it griene ljocht, ûnder oaren foar mooglike nijbou yn Weidum-East, dêr't boppedat sjoen in tal bedriusbeëinigingen it winnen fan grûn frij ienfâldich te realisearjen wie. Dêrnei waard Littenseradiel konfrontearre mei in stikje provinsjale draaierij fan de slimste soarte. Nei de flotte oankeap fan grûn en mûnlige ynstimming fan provinsjale bestjoerders - in tal deputearren hie mei de kommissaris op de nije lokaasje op besite west - op 'e nije plannen fan Littenseradiel foar de

bou, waard it plan ein novimber 1991 lykwols troch DS ôfkard. Op provinsjaal amtlik mêd bleau de Middelsee tenei op in tige fundamentalistyske wize it hjitte hangizer. It seit himsels dat de gemeente him slim troch de provinsje ferrifele fiede.

Midsmjittich

In mooglike alternative boulokaasje oan de noardwestkant fan Weidum waard troch de gemeente fan har kant ôfwisd. De sabeare reden wie dat de stêdeboukundige gjin kâns seach dêre in ûntslúttingsdyk oan te lizzen. It seit himsels dat de gemeente troch de negative hâlding fan DS it plan Súdwest mismoechich wer oppakte. Hoewol, net folslein! Utfiering fan it âlde plan wie sjoen de nije wetlike easken tsjin gelûds-oerlêst ûnmooglik wurden. Binnen 50 meter fan de Hegedyk mei nammers net mear boud wurde, mar it gefaar is

dêrmei net foarby. Los dêrfan hat de gemeente Littenseradiel de Lânynrichtingstjinst nammentlik fersocht om yn it ruilferkavelingsplan in ûntslúttingsdyk op te nimmen dy't deun lâns Papingastate fiert, likernôch op de grins mei it âlde Bornia-terrein. Dizze dyk sil fan de Hegedyk nei de tsjerke rinne, it no noch fraaie doarpsbyld fersteure en boppedat frijwat ferkear oanlûke nei dit oant no ta ferkearslike westlike part fan it doarp. De folgjende stap lit him maklik riede. Monsma is mei help fan in jurist fan de FLTO yn protest gien by de Rie fan Steate. Kleardernôch stelt de provinsje mear belang yn it hanthavenjen fan de midsmjittige eastlike Middelsee-igge fan Weidum dan yn in unyk spesimen fan har kultuerhistoarysk patroan. Ek hjir sil - sjoen de gunstige suburbane lizzing fan Weidum foar Ljouwert oer - de 'wite skimmel' meikoarten wol wer ûngenedich taslaan.

Halbertsmapriis 1997 foar Dr Ernst Taayke

De Joast Halbertsmapriis 1997 is dit jier troch Deputearre Steaten fan Fryslân takend oan dr Ernst Taayke fan Grins. De dissertaasje fan Taayke *Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande 600 v.Chr. bis 300 n. Chr.* (Casparie Heerhugowaard 1996) hat grutte wittenskiplike fertsjinsten foar de argeology.

Dr Taayke hat in nije metoade fan ûndersyk yn 'e argeology yntrodusearre. Hy hat ierdewurk fan in beheind tal gebieten - benammen ek Fryske gebieten - systematysk bestudearre. It jurylid Prof dr G.J. Borger fan de Universiteit van Amsterdam, de saakkundige op dit mêd, joech dit oardiel: "De door hem opgestelde typologie heeft niet alleen de pretentie, maar ook de allure om de oude typologie die indertijd door Waterbolk is opgesteld te vervangen. Welke van de beide typologieën op den duur in de praktijk de meest handzame zal blijken te zijn, is op dit moment nog niet vast te stellen. Over het begin en het einde van de door hem behandelde periode zegt hij in dit werk zulke spannende dingen, dat de gemoederen in de geleerde wereld daardoor de komende tijd nog wel bezig gehouden zullen worden". De dissertaasje hat ek wichtige konsekwinsjes foar de iere skiednis fan 'e Friezen.

Dr Taayke waard berne yn 1952 yn Coevorden. Nei de HBS studearre hy psysgology (dok.eks. 1978) yn Grins en fan 1979-1984 prehistoary. Njonken de dissertaasje publisearre dr Taayke 7 artikels oer de argeology. Sûnt begjin 1997 wurket hy oan de Vrije Universiteit yn Amsterdam.

De leden fan de advyskommisje wiene W. Bergsma (Fryske Akademy, foarsitter), G.J. Borger (Universiteit van Amsterdam), G. de Haan (Rijksuniversiteit Groningen), A. Janse (Rijksuniversiteit Leiden) en P. Visser (Universiteit van Amsterdam). De priis sil op 23 oktober yn Grou útrikt wurde troch Deputearre B. Mulder.

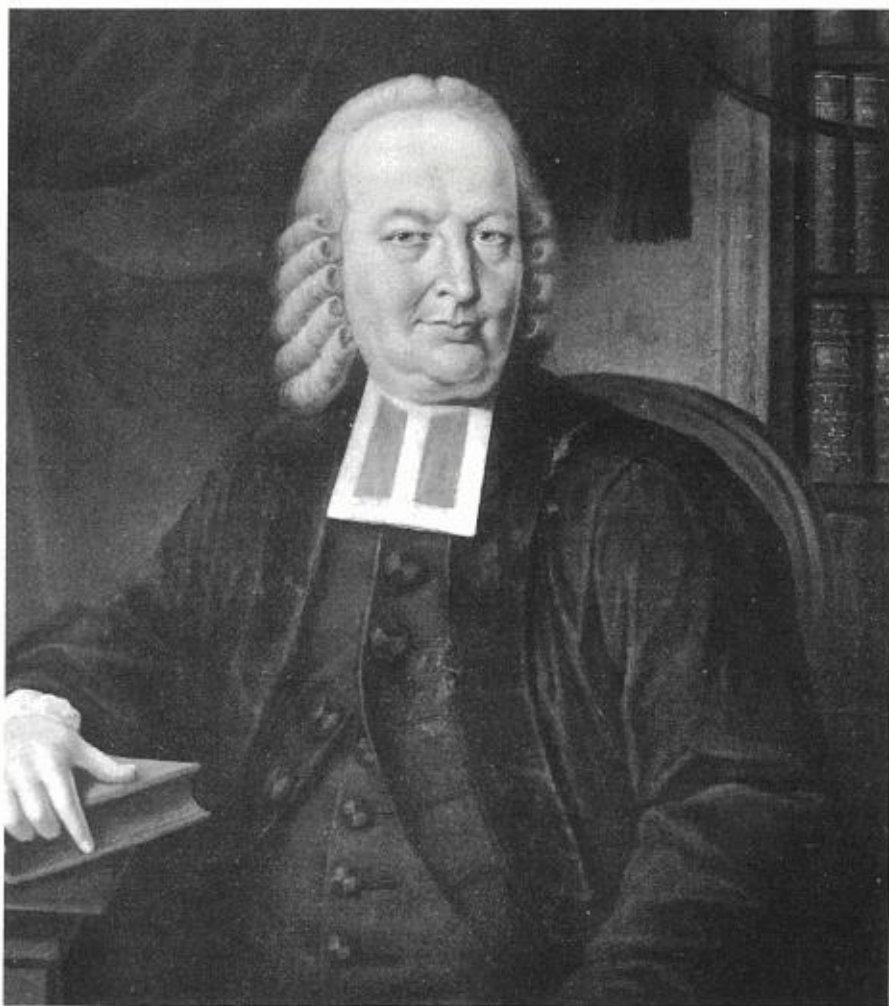
De beperkte mogelijkheden van Johannes Ratelband

Jacob van Sluis

In de tweede helft van de achttiende eeuw beleefde de Franeker universiteit een periode van neergang. Een combinatie van bezuinigingen en een beleid dat bij de benoeming van professoren te veel was gericht op Friese ingezetenen in plaats van op grote namen, die ook van buiten de provincie studenten konden aantrekken, veroorzaakten dit verval. Binnen de theologische faculteit wordt dit proces zichtbaar in de persoon van Johannes Ratelband (1715-1793), hoogleraar van 1765 tot 1791.

Voordat Ratelband in 1748 naar Leeuwarden ging, was hij gereformeerd predikant te Holysloot en te Koog aan de Zaan. Hij was een gematigd vertegenwoordiger van de voetiaanse orthodoxie en hij maakte vooral naam als prediker. Een groot

aantal van zijn preken gaf hij in druk uit. Het zijn weinig verrassende preken, dege-lijk naar de normen van die tijd, maar niet opvallend. Waarschijnlijk was het de wijze waarop de preek werd voorge- dragen die het gehoor destijds boeide.

Johannes Ratelband (Amsterdam 1715 - Franeker 1793) (Uit: R.E.O. Ekkart, *Franeker Professorenportretten. Iconografie van de professoren aan de Academie en het Rijksatheneum te Franeker 1585-1843, Franeker, 1977*)

Tolerantie bestreden

Op 22 februari 1750 preekt Ratelband over Mattheus 26:65-66. Deze tekst handelt over de hogepriesters die Jezus van godslastering beschuldigen. Omdat Ratelband dit bijbelgedeelte actualiseerde en in verband bracht met de toen veelbesproken zaak van de godsdienstige tolerantie, ontstond er enige commotie. Verdraagzaamheid binnen de gereformeerde kerk werd in de achttiende eeuw vaak bepleit, maar leverde steeds heftige reacties op van orthodoxe zijde. Die ontwaarden in dergelijke pleidooien het spook van de onverschilligheid en van rekkelijkheid in de leer. In hun ogen moest de kerk pal staan voor de belijdenis en daar zit weinig rek in. Met andere woorden: de deugd van de verdraagzaamheid botste met de deugd van de standvastigheid in het geloof. De wijze waarop Ratelband in de toepassing van zijn preek de tolerantie hekelde was vrij summier en omvatte niet veel meer dan de gebruikelijke verwoording van een partijkouze van een rechtzinnig predikant. Zoals de hogepriesters zich jegens Jezus als godslasteraars toonden, zo waren er ook nu lieden die tegenover de kerk en haar belijdenis 'zich aan deze grouwelen schuldig maaken: "Zijn'er niet in't Kerkelyke, die zich aan dezelve schuldig maaken? Ik doele op de zodanigen, die thans een' algemeene Kerk zoeken door te dryven, onder den dekmantel van Verdraagzaamheit; wacht u van deze, want hoe verdraagzaam dat zy zyn, ziet men dagelyks, niet alleenlyk in hunne discoursen, maar ook zelfs zich niet onthoudende, om zulks alomme door hunne bitze penne te vertoonen. En hoe zouden die menschen zich wel gedraagen, als zy van deze Heilige Plaatze en deze Heilige Bladeren eens meester waren?" Het is duidelijk dat Ratelband de pleitbezorgers van de tolerantie niet vertrouwde. Hij verdacht hen ervan dat zij 'de Tolerantie onder eenen dekmantel gebruiken, omdat zy de onderleggende party zyn; ja dat zy, als ze het meester waren, de allervuilste inquisiteurs en vervolgers zyn zouden (...) Zo dat waar is, is het te wenschen

dat ze de onderleggende party blyven, dewyl die geene, die niets van de Tolerantie bezitten, noch draagelyker zyn, dan die 'er noch iets van bezitten, en aan de onderleggende party zyn; doch wanneer zy de bovenleggende party wierden, noch het allerminst met de Tolerantie zouden willen te doen hebben.'

De grenzen der kerk

In een anoniem pamflet werd kritiek geleverd op Ratelbands toepassing van de bijbeltekst. De (anonieme) auteur bleek Philippus Ludovicus Statius Muller te zijn, de Lutherse predikant in Leeuwarden en een uitgesproken voorstander van verlichte en tolerante denkbeelden. Die prees weliswaar de tekstkeuze ("eindelyk een Text, die tot een Vermaning kan verstrekken"), maar meende er een heel andere strekking aan te kunnen ontleenen. Volgens hem gaat het in deze passage uit het Mattheus-evangelie niet om huichelachtig of godslasterlijk gedrag dat aan de kaak gesteld moet worden, maar om het veel te lichtvaardig vellen van een oordeel: "Dat men niet onbedagzaam over zynen even Mensch mag Oordeelen, gelyk de Hogepriesteren over Christus, zeggen de hy is des Doods schuldig". Waar Muller dus wijst op 'Verdraagzaamheit ... als een pryswaardige deugd', ontwaart Ratelband "eenen huichelaar, die de Deugd niet als Deugd, maar als eenen Dekmantel gebruikt".

In zijn weerwoord gebruikt Ratelband herhaaldelijk het woordje dekmantel voor de vermeende deugd der verdraagzaamheid. Want achter deze kleine deugd sluimert het grote gevaar van godslastering: "Die dan Religie-vereeninge zoeken door Verdraagzaamheit, met voorbyzien van de Waarheit, zyn in gevaar om te stichten in een 'en den zelve Tempel, eenen Altaar voor den Baal en voor den levendigen Godt, en van de Kerke te maaken een Arke Noachs, vol rein en onrein vee."

Men zou kunnen zeggen dat achter deze achttiende-eeuwse kerkelijke discussie over de tolerantie een andere discussie schuil gaat, namelijk die over de grenzen van de kerk. Tot hoever strekt de kerk? Wie behoren tot de kerk? Alleen de ware gelovigen en de uitverkorenen, of moeten de grenzen ruimer getrokken worden? Alleen de helen of ook de halven? Voor Ratelband ligt de grens bij het volledig belijden van de in de belijdenisgeschriften vastgelegde waarheid. Een kerk die haar grenzen niet hoedt lastert de Verlosser.

Geen polemicus

Op Mullers polemische uitdaging ging Ratelband niet in. Laatstgenoemde was weliswaar een orthodox predikant, maar geen strijder op Zions muren. Dat bleek ook later uit zijn periode te Leeuwarden. Hij hield zich afzijdig van een tweetal hoogoplopende conflicten waarbij Leeuwarder predikanten betrokken waren. In 1763 ageerde ds. Cornelius Blom tegen de dreigende benoeming van een coccejaans gezind predikant, waarbij hij vanaf de kansel de magistraat danig de les las. Ter verantwoording geroepen en uiteindelijk gestraft met een schorsing voor zes weken gedroeg Blom zich openlijk als een martelaar voor het rechte geloof. De Leeuwarder predikanten hielden zich net als Ratelband afzijdig van deze kwestie. De opstelling van Ratelband in de tweede affaire, rond ds. G.Th. de Cock van Harich, is iets duidelijker. Tijdens een gastpreek in de Grote Kerk in februari 1765 bepleitte De Cock een tolerante houding binnen de kerk. Een houding die Ratelband eerder al had veroordeeld. Onder het gehoor bevond zich een aantal predikanten, Ratelband inclusief, en zij kwamen in actie. Ratelband steunde dit initiatief, maar nam de pen niet ter hand in de daarop volgende pamflettenstrijd.

Hoogleraar te Franeker

De vraag is waarom de curatoren van de Franeker academie juist deze tamelijk kleurloze predikant tot hoogleraar benoemden. De notulen van de vergaderingen van de curatoren melden enkel de namen van drie Friese predikanten voor de vervulling van de vacature in 1765. Waarom ze juist Ratelband verkozen, wordt (zoals gebruikelijk) niet verantwoord. Wetenschappelijk had hij geen naam gemaakt; hij had alleen enkele van zijn preken uitgegeven. Maar misschien was juist dat wel de doorslaggevende reden.

Hoogleraren werden toen niet aangesteld om baanbrekend onderzoek te verrichten, maar om toekomstige predikanten op hun taak voor te bereiden. Een al wat oudere man met veel praktijkervaring paste in een streven om de beroepsopleiding extra vorm te geven. Dat Ratelband geen polemicus en wellicht een beetje kleurloos was, kon juist een aanbeveling zijn. De Franeker theologische faculteit had in de afgelopen decennia onder de beziezelende leiding van prof. H. Venema een progressieve, 'verlichte' uitstraling

verkregen, die lang niet altijd bevorderlijk was voor het verkrijgen van een standplaats voor afgestudeerden. De Franeker faculteit en haar studenten werden in meer behoudende kringen gewantrouwd en met de benoeming van Ratelband kon hier wellicht enig tegenwicht worden geboden.

Aanfluiting

Als hoogleraar bleek Ratelband echter een teleurstelling. Hij wist de studenten niet te boeien, de colleges verliepen wanordelijk en zijn Latijn was gebrekkig. Veelzeggend is het oordeel van een oud-student, Gerbrand Bruining, zoals hij dat vele jaren later optekende in zijn Herinneringen. Bruining kwam in 1779 naar Franeker om theologie te studeren, maar de colleges van Ratelband vermeed hij: 'Tevens bezocht ik op een gemeenzame wijze den heer Ratelband, een ouden Professor, die de aanfluiting der andere Theologanten was, doch door mij, ofschoon ik slechts een collegie van hem bijwoonde, gespaard werd.' En: 'Ik had een collegie van Professor Ratelband over de Predikwijze bijgewoond; doch daarmede was alles, even als met des mans andere collegien, in de war geloopt.' Dit in 1830 opgetekende oordeel van Bruining moet met enige reserve worden bekeken, want hij doorliep zelf met zijn zeer vrijzinnige denkbeelden een merkwaardige carrière. Zo verliet hij eerst de gereformeerde kerk en legde uiteindelijk ook het remonstrantse voorgangersambt neer. Uit onverdachte kring wordt zijn oordeel over Ratelband echter bevestigd. De curatoren verlenen Ratelband in 1791 het door hem verlangde emeritaat, omdat, zo schrijft Boeles, de hogeschool 'door de inwilliging van 's mans billijk verzoek weinig schade zou lijden'. Een goed predikant betekende dus nog niet dat de betrokkene ook een inspirerend hoogleraar behoefde te zijn. Bovendien waren Ratelbands' opvattingen na een kwart eeuw wellicht verouderd. In de jaren 1780-1800, tijdens de patriottentijd en na de Franse revolutie, kon een afwijzing van de tolerantie met een vroom beroep op de grenzen van de kerk weinig indruk op de studerende jeugd maken.

Zie voor Ratelband: W.B.S. Boeles, *Frieslands Hooogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, II, Leeuwarden 1889, 550-554. Voor de conflicten rond Blom en De Cock: J.J. Kalma, *Mensen in en om de Grote Kerk. Beelden uit de Leeuwarder kerkgeschiedenis*, Drachten/Leeuwarden 1987.

Een gehelmde bronzen Mars uit Berlikum

Evert Kramer

De laatste jaren bereiken ons af en toe vondstmeldingen van Romeinse godenbeeldjes. Na de grote commerciële terpaafgravingen zijn het vandaag de dag het plaatselijk grondverzet in terpen en het gebruik van de metaaldetector die daar debet aan zijn. Zo kan de standaardlijst van Zadoks e.a. uit 1969 (*Roman Bronze Statuettes from the Netherlands*) voor Friesland inmiddels worden aangevuld met een Mercurius uit Groot Vlaeren bij Tzum, een Mars uit Herbaijum, een bokje uit Almenum bij Harlingen, een Bacchus uit Hijaard en nu een bronzen hoofdje uit een terpje onder Berlikum.

Sommige onderzoekers opperden dat dergelijke kleine godenbeeldjes in het Vrije Germanië in huisaltaartjes werden geplaatst. De naakte, gehelmde Mars fungeerde dan als een geheroïseerde krijger. In de eerste helft van de eerste eeuw voerden de Friezen strijd tegen het overmachtige Rome (in 28 na Chr. uitmondend in een regelrechte opstand naar aanleiding van te hoge belastingen) dus komt het grote aantal Marsbeeldjes uit Friese terpen niet als een complete verrassing.

Dat Rome uiteindelijk de grote rivieren in Midden-Nederland als grenslijn verkoos boven de Elbe ligt echter minder aan het verzet der Germanen dan aan de gewijzigde politieke situatie in Rome rond het midden van de eerste eeuw.

Het débâcle van het Romeinse leger in het Teutoburgerwoud - de zogenaamde Hermannschlacht in 9 na Chr. waarbij Varus met een aantal legioenen in de pan werd gehakt - had weliswaar diepe wonden geslagen bij de Romeinen en men vergat niet gauw. Maar belangrijker was de inlijving van Engeland, een operatie die door keizer Claudius uiteindelijk toch aantrekkelijker werd bevonden dan het op touw zetten van nieuwe militaire campagnes in het moerassige en economisch minder winstgevend kustgebied van Noordwest-Europa.

Bijzondere afmeting

Robert van Wieren uit Marssum vond het afgelopen voorjaar een hoofdje dat vermoedelijk het restant is van een godenbeeldje. Op basis van de beschikbare literatuur over de iconografie van Mars en Minerva (beiden dragen een helm, vandaar de sterke onderlinge overeenkomsten) uit het Keizerlijke Rome durven we dit kopje met een grote mate van waarschijnlijkheid toe te schrijven aan de godheid Mars.

Wegens het volledig ontbreken van het lichaam moeten we helaas ook zijn vaste attributen als schild, zwaard of speer missen.

De grootte is exceptioneel ten opzichte van de andere Mars-beeldjes uit het Fries Museum, die variëren van 8,8 tot 23,0 cm. Het hoofd meet bij dit exemplaar van kin tot helmkam (waarvan het voorstuk ontbreekt) alleen al bijna 5 cm. In dit verband is als vergelijkbare tegenhanger het onderbeen van een betrekkelijk groot godenbeeldje bekend uit de particuliere collectie Meierink te Wijnaldum.

Uniek exemplaar

Na reiniging werd zichtbaar dat het Berlikumer kopje zeer minutieus afgewerkt is. Dit gegeven wijst op een oorspronkelijke wasvorm waardoor een dergelijke detaillering mogelijk was. Deze beeldjes werden gegoten in de zogeheten verloren-was methode (*cire-perdue*): het vormgegeven wasmodel werd omgeven door een mantel van klei waarna het vloeibare brons de plaats innam van de was. Door toepassing van deze methode kon er van elk beeldje dus slechts één exemplaar worden gemaakt.

De rechter- en bovenkant van de helm zijn waarschijnlijk beschadigd door landbouwwerktuigen en opengebarsten door vorstinwerking. Dit laatste als gevolg van de toepassing van andersoortig vulmateriaal tijdens het gietproces: bronzen omhulsel en tin-loodvulling. Dankzij de gedetailleerde afwerking van het hoofd en deze helm zijn er behoorlijk veel overeenkomsten met vergelijkbare beeldjes uit de collectie van het Fries Museum.

De ogen, de details van versiering op de Korinthische helm, de detaillering van de gedeeltelijk nog aanwezige helmkam: een dubbele verentooi waar-

Het gehelmde krijgerkopje van de Romeinse godheid Mars, dat bij Berlikum werd aangetroffen (ill. Fries Museum, Leeuwarden).

onder een border van segmentering met behulp van kleine parallel verloopende incisies aan de rechterzijde, en de positionering van deze kam dicht op de achterzij van de helm, geven aanwijzingen in welke richting we mogen denken. Een indeling op grond van bovenstaande stijlgronden binnen de groep van reeds bekende Mars-beeldjes lijkt ons gewettigd.

Schone jongeling

De Berlikumer Mars heeft een zeer fraai afgewerkt hoofd waarvan de gelaatsuitdrukking treffend is. De Griekse voorloper Ares werd door de kunstenaars meestal met zachte gelaatstreken weergegeven. Men verkoos in zo'n geval zijn liefde voor Aphrodite boven zijn rol als oorlogsgod.

Hoe zit dat hier bij het Berlikumer kopje? Zijn haar is kroes en kort van snit, onder de helmrand opkrullend. De vorm van het gezicht is ovaal, de krijger draagt snor noch baard; de lippen zijn stevig op elkaar geperst. De uitstraling van een schone jongeling is dus ook hier volop aanwezig. Zijn hartstocht zou zijn af te lezen aan

Verfijnd en rauw: Bouke van der Sloot, schilder van Friesland

Peter Karstkarel

In mei 1995 ontvingen Kor van der Ploeg en ik van de notaris, die de laatste wil van Bouke van der Sloot (1908-1995) uit moest voeren, de opdracht om een boek over de kunstenaar te maken. Jarenlang hadden we vruchteloos bij Van der Sloot aangedrongen op een overzichtstentoonstelling. Hij was daar 'benauwd' voor. 'Dan komt de moord uit', zei hij steeds. Hij doelde daarbij op de kalenderplaten en andere soepele werken die hij in opdracht van het plaatjesminnende publiek had gemaakt. Vooral Kor wist dat er ook een andere Bouke was: de artiest. En ik had daar, door enkele tientallen goede werken die ik kende, ook wel vertrouwen in.

Met nog een paar vrienden hebben we anderhalf jaar geleden, voordat Bouke met paarden en koets naar het crematorium werd gebracht, een ingetogen theatergebeuren in Romein georganiseerd. Voor de opening van de tentoonstelling in het Fries Museum in een veel vrolijker sfeer hebben we dit opnieuw gedaan. Misschien wat veel bombarie, alsof Bouke van der Sloot de belangrijkste kunstenaar van Friesland was. Maar het paste bij Bouke, dat theater. Als kunstenaar was hij heel bescheiden: hij kwam meer voor zijn beperkingen dan voor zijn kwaliteiten uit. Maar theater hoorde bij de man. Hij was een passioneel liefhebber van alle theater en kende iedereen uit die kringen.

Intrigerende persoonlijkheid

Meer dan dertig jaar geleden ontmoette ik hem voor het eerst; dat ging toen heel vreemd. Pas veel later raakte ik bevriend met de innemende en verrassende man. Hij kon heel gemaniëerd doen, maar was in wezen zo rauw als touw. Hij kon heel emotioneel en

bijna primitief reageren op dingen die hem opwonden, vloeken en razen van kwaadheid of enthousiasme.

Voor zijn werk had ik respect, maar het wond mij niet op. Dat wist hij. Nu ik echt op speurtocht moest, ben ik gefascineerd geraakt. Het speuren naar werken en verhalen van en over de kunstenaar is voor mij, die man en werk meende te kennen, een ontdekkingstocht geworden. Natuurlijk ben ik braaf werk tegengekomen, gemaakt in opdracht en 'om den brode'. Maar ook ongekend intrigerend werk. Veel meer dan ik had durven hopen. Werk, dat de kunstenaar in volle vrijheid in de hem kenmerkende stijlen had gemaakt. Bouke, na het overlijden van zijn zusster het enige kind, heeft het ouderlijk huis nooit verlaten en hij is het enig kind gebleven nadat zij ouders hem waren ontvallen.

Heel braaf, maar vaak recalcitrant. Ongeschikt voor een gewoon baantje, kreeg Bouke van der Sloot van zijn vader, schilder Andries van der Sloot, onderricht in het tekenen en schilderen. Pas in de late jaren dertig expo-

seerde hij voor het eerst en hij nam daarna zo nu en dan deel aan overzichtstentoonstellingen van Friese kunstenaars. Een maal exposeerde hij in de jaren vijftig succesvol bij een goede Amsterdamse galerie. Daarna was hij steeds minder te bewegen om zijn werk in het openbaar te presenteren. Als kunstenaar durfde hij de traditie van het teken- en schildersambacht niet te verlaten, de traditie die hij gedurende de vorming bij zijn vader overeengekomen was en die louterde tot iets onontkoombars. Hij werd er door zijn vader steeds op uit gestuurd om naar de natuur te tekenen, waardoor zijn waarnemingszin buitengewoon ontwikkelde.

Vlaams expressionisme

Tijdens deze geleidelijke vorming ontwikkelde de schilder persoonlijke vrijheden. Hij was zich bewust geen vernieuwer te zijn en was bang voor meesmuilende kritieken, omdat de avant garde immers hoogtij vierde. Bouke van der Sloot volgde de ontwikkelingen in de kunst op de voet, ging daarvoor naar allerlei kunstmanifestaties in binnen- en buitenland. Over sommige vernieuwers was hij enthousiast, maar over bepaalde modernisten zei hij de meest vreselijke dingen. Hij liet zich daardoor niet van de wijs brengen; bleef de eenmaal gekozen stijlen die bij zijn karakter pasten trouw. Onder invloed van vader Andries ging Bouke aanvankelijk in een nieuw impressionistische stijl werken.

(vervolg van pagina 9)

zijn wijd geopende neusgaten, hoewel dit detail minder goed waarneembaar is.

Expositie

Met deze Berlikumer vondst is het totaal aan Mars-beeldjes uit Friesland op tien gekomen. Andere vindplaatsen zijn Cornjum, Dronrijp, Spannum, Dongjum,

Tzum, Nijlanderzyl, Herbaijum en een exemplaar van een onbekende vindplaats in Friesland.

In Nederland zijn Romeinse godenbeeldjes bijna uitsluitend uit het Fries-Groningse terpengebied bekend. De nu ruim veertig in het Fries Museum aanwezige unieke sculptuurtjes uit de klassieke oudheid verdienen buitengewone behandeling als zeldzame getui-

genissen van smaak en mode in het Romeinse Rijk uit de eerste eeuwen van onze jaartelling.

In de nieuwe vaste presentatie archeologie in het Fries Museum op de bovenverdiepingen in het Eysingahuis wordt vanzelfsprekend aandacht besteed aan de topattractie uit de collectie terpvondsten: het Romeinse godenpantheon.

Getroffen door wat de Vlaamse expressionisten lieten zien, durfde de jonge schilder al vroeg het expressionistische avontuur aan. Voor deze onmiddellijke wijze van uitdrukken van landschappen en portretten van boeren koos hij vaak krijt of houtskool als medium, soms met pastel enige kleur toevoegend. Maar ook in olieverf kon hij voor expressionistische werken uit de voeten. Door zijn vader werd hij in deze richting gestimuleerd, want beiden volgden wat er in Vlaanderen op dit terrein gebeurde op de voet: Constant Permeke was bijkans een heilige voor hen.

minder invloed van de toen zeer gevierde magisch realisten, dan juist van de Vlaamse primitieven uit de overgangperiode van gotiek naar renaissance. Enkele portretten zijn eigentijdse interpretaties van wat Memling eeuwen eerder had bereikt.

Contrast

Zowel zijn expressionistische werken, die wel enige verwantschap vertonen met sommige schilders van de Bergense School, als de fijnrealistische werken doen Bouke van der Sloot kennen als een kunstenaar die zijn eigen, onderling zeer contrasterende wegen had

nisme getoond en belicht en kon flink aandacht worden besteed aan de verfijnde en ruwe persoonlijkheid van Bouke van der Sloot en zijn verrassende jongensachtige geest.

De monografie 'Bouke van der Sloot, schilder van Friesland', uitgegeven door de Friese Pers Boekerij BV in Leeuwarden, telt 160 bladzijden, bevat bijna honderd reproducties in kleur en kost f 49,50. Het boek werd op 10 oktober jl. in het Fries Museum gepresenteerd.

Met de TV-ploeg van Omrop Fryslân in het huis De Vier Winden in het Westvlaamse Jabbeke, ooit woonhuis van de expressionist Constant Permeke.

Zweetdruppel

Daarnaast wierp Bouke van der Sloot zich al in de jaren dertig op de fijnschilderkunst. Hij hoefde hierin geen steun van zijn vader te verwachten; de arbeidsintensieve techniek moest Bouke zelfstandig, zelfs geïsoleerd tijdens de oorlogsjaren, ontwikkelen. 'Aan elke haar van de portretten hangt een zweetdruppel', vertelde Bouke eens. Naast portretten maakte hij in deze stijl stilleven, stads- en dorpsgezichten en landschappen, vooral gezichten op de waddeneilanden. Zijn verfijnde realisme onderging daarbij

gevonden en daar niet meer van afweek. Het dubbele: het ruwe en verfijnde zaten in zijn karakter. In het alledaagse leven was dat voortdurend te merken.

Bij de tentoonstelling in het Fries Museum (13 september tot 4 november) samengesteld door Toos Arends met meer dan 120 werken komen beide stijlen ruim aan bod. Het is een eerlijke tentoonstelling, waar ook soepele opdrachtwerken zijn vertegenwoordigd. In het boek worden vooral Bouke's fijnschilderwerk en expressio-

Miniatuurportretten op Wiardastate

Rosa van der Wielen

Als we jonkheer G.A. Six mogen geloven, dan was Wiardastate te Goutum één van de mooiste states die Friesland in de vorige eeuw rijk was. Zijn beschrijving ervan uit 1869 geeft ons een goed beeld van het interieur van het huis. Of het verhaal van jhr. Six helemaal objectief was, valt te betwifelen, aangezien Wiardastate eigendom was van zijn zwager jhr. R.C. van Cammingha.

Tot in de achttiende eeuw was de state in bezit van de katholieke familie Van Eminga. De laatste Eminga die het huis bewoonde was Tiberius Pepinus van Eminga (1656-1733). In zijn jonge jaren had deze Eminga rondgezworven in Duitsland, Frankrijk en Italië. Zijn derde vrouw, His Marij van Burmania, overleefde hem en zij liet de state in 1757 na aan haar neef jonker Gerrit Ferdinand van Cammingha (1715-1770). Wiardastate bleef in handen van de Van Cammingha's totdat het kasteel in 1882 werd afgebroken. De toenmalige eigenaar, de hiervoor al genoemde Ruurd Carel van Cammingha (1822-1885), ontbrak het kennelijk aan middelen om de state goed te kunnen onderhouden.

Nauwkeurige inventarisatie

Bij zijn zwerftocht door het kasteel noteerde jhr. Six nagenoeg alles wat hij in de verschillende vertrekken tegenkwam. Daarbij tekende hij ook nauwkeurig aan welke schilderijen en kunstvoorwerpen hier aanwezig waren. Aan het einde van zijn artikel volgde nog een gedetailleerde beschrijving

van de portrettengalerij die zich in de ridderzaal bevond. Deze portrettengalerij was trouwens niet uitzonderlijk voor het Friesland van die tijd. Eekhoff noemde in zijn bekende overzichtsartikel 'De kunst in Friesland' uit 1875 nog een zevental andere states die toen nog over een portrettengalerij beschikten: "Here-mastate te Joure, Epemastate te Ijsbrechtum, Tjessens te Holwerd, van Sminia te Bergum, Dekema te Jelsum en te Weidum, Schatzenburg te Dronrijp."

Ook Moes heeft in zijn 'Nederlandsche Kasteelen en hun historie' een aantal kastelen beschreven die beschikten over een portrettengalerij. Deze galerijen waren meestal gevestigd in de 'grote zaal' van het kasteel, waar belangrijke bezoekers werden ontvangen. Zo'n 'grote zaal' bezat vaak veel ramen, zodat deze ruimte goed verlicht werd. Bekende kastelen met een vergelijkbare portrettengalerij waren onder andere 'Laag Keppel' bij Doetinchem en kasteel 'Amerongen'. De galerij in Laag Keppel had aan het einde van de zaal een rijkbewerkte schouw met een om-

lijsting van familiewapens. Op kasteel Amerongen, schrijft Moes, waren de wanden van de portrettengalerij wit, om de schilderijen zo goed mogelijk uit te laten komen en hingen de portretten in rijen tot aan het plafond.

Volgens Eekhof waren er in Friesland geen adellijke huizen in de steden en bij de dorpen die geen "grootere of kleinere verzameling schilderijen en familieportretten" hadden. In 1875 waren ondermeer de collecties van Holdingastate te Anjum, Kingmastate te Zweins en Martenastate te Cornjum al verdwenen. Helaas vermeldde Eekhoff niet of het hier om echte galerijen ging of dat de portretten door het huis verspreid hingen.

Opvallende miniaturen

De portrettengalerij van Wiardastate bevond zich aan de voorkant van het huis, op de eerste verdieping. De zaal had maar liefst zes ramen met glas in lood, met daarin de wapens van verschillende leden van de familie Van Eminga. In de tijd dat Six logeerde bij zijn zwager te Goutum, hingen er zo'n vijftig portretten in de galerij. Het bijzondere aan de collectie op Wiardastate is dat de schilderijen niet verdeeld zijn geraakt onder verschillende familieleden, wat met veel collecties wel gebeurde na het afschaffen van het fideïcommis in het begin van de

Sicke van Eminga en zijn vrouw Frouck van Aylva, olieoverminiaturen op koper uit circa 1650

Olieverfminiatuur op koper van Tiberius Pepinus van Eminga uit circa 1685

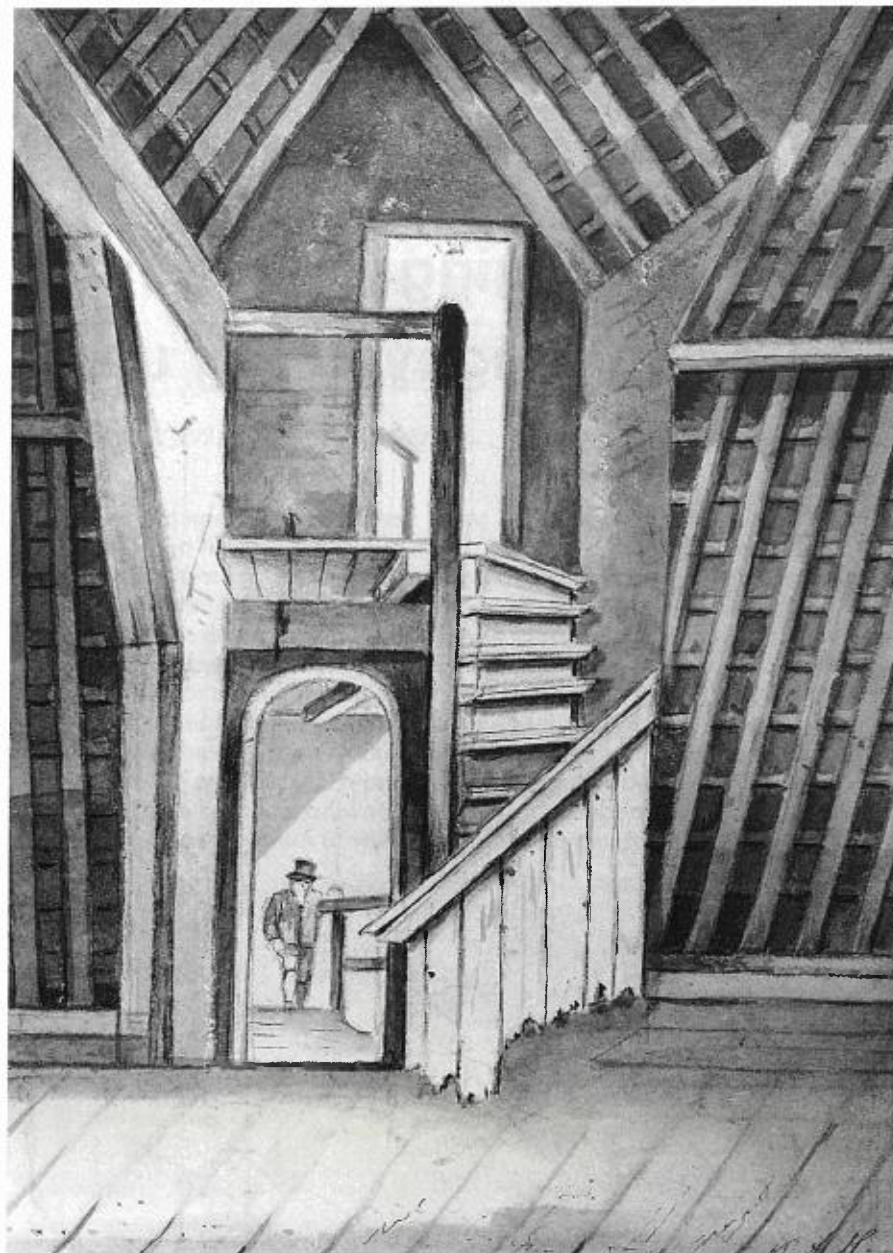
19de eeuw. Toen Wiarda State op initiatief van de eigenaar in 1882 werd afgebroken, is de collectie in zijn geheel in bruikleen gegeven aan het Fries Museum. Zij bestond uit een groot aantal portretten, wapenborden en een serie van 28 miniatuurportretten.

Deze miniaturen vormen een opvallend deel van de collectie. Niet omdat ze zo 'natuurlijk' geschilderd zijn, in tegendeel, de maker (of makers) van deze portretjes was zeker niet geweldig getalenteerd. De portretjes bezitten echter een zekere charme, die versterkt wordt door het feit dat alle achtentwintig in hetzelfde kleurenschema zijn gemaakt en bovendien dezelfde vormgeving hebben. Alle portretjes zijn namelijk geschilderd in olieverf op een plaatje koper. Verder is de voorgestelde in een medaillon geplaatst dat met diepte is weergegeven. De persoon zit als het ware achter een ovale, bruin-gele lijst. De figuren zijn voor driekwart zichtbaar en hun lichamen zijn naar links of naar rechts gewend. In vele gevallen zijn in de bovenste hoeken familiewapens aangebracht. Een enkele keer staat in één van de hoeken een jaartal. Het merendeel van de portretjes zijn pendants: echtgenoten die elkaar aankijken, de man kijkt naar links en de vrouw naar rechts.

Portretjes gemerkt met letters

De miniaturen zijn kopieën van normale portretten. Het was vrij gebruikelijk om van portretten een kleiner exemplaar te maken. Meestal werd dit gedaan om ze in een andere collectie op te nemen of om ze op een andere plaats neer te hangen. Bovendien gaven de kleine portretjes de mogelijkheid om op een betrekkelijk klein oppervlak een hele familie bijeen te brengen. De echte miniaturen die op ivoor en perkament waren geschilderd, werden meestal in dozen of in vitrinekastjes bewaard.

Helaas zal het nooit duidelijk worden in welke volgorde de portretten waren opgehangen en waarom ze samen met hun originelen in de ridderzaal van dit mooie kasteel te zien waren. In de vorige eeuw was niet de hele serie van achtentwintig in de portrettengalerij te bewonderen. Dankzij het artikel van Six is bekend dat slechts zestien exemplaren een plaatsje aan de muur hadden gevonden. Waar de rest was opgeborgen, zal altijd onduidelijk blijven,

De opgang van de slottoren op Wiardastate te Goutum. De prent is kort voor de afbraak van Wiardastate vervaardigd.

maar het is wel zeker dat de overige twaalf portretjes toen al bestonden. De portretjes waren namelijk gemerkt met een letter in de linkeronderhoek. Six heeft aangegeven welke letters dat waren. Wat hem niet opviel is dat deze letters een willekeurig deel van het alfabet vormden. In de serie die de erfgenamen van Ruurd Carel van Cammingha in 1928 aan het Fries Museum in bruikleen gaven, was het alfabet compleet.

Drie geslachten afgebeeld

De afgebeelde personen zijn vooral afkomstig uit de geslachten Van Eminga, Van Sytzama en Van Aylva. De serie concentreert zich rond de persoon van Sicke van Eminga. Deze jonker Sicke was gehuwd met Frouck van Aylva. Hun zoon was de laatste Eminga, Tiberius Pepinus van Eminga, die in 1733 overleed en drie keer getrouwd

was geweest. De Eminga's waren altijd katholiek gebleven. Alleen Sicke's oom Albert van Eminga (gestorven in 1662), die ook lange tijd op Wiardastate woonde, ging over tot de hervormde godsdienst en kon daardoor in 1652 grietman van Franekeradeel worden. Op Wiardastate ontving hij regelmatig de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau-Dietz.

Toen Gerrit Ferdinand van Cammingha daarna de state erfde van zijn tante heeft hij, conform het fideïcommis, het bezit intact gelaten. Misschien heeft hij wat portretten opgeborgen, omdat hij ze niet mooi vond of omdat de persoon hem niets zei. Toch heeft hij alle portretten die aanwezig waren op Wiarda State gehouden. Gelukkig maar, want de collectie is een stukje Friese geschiedenis dat de moeite van het bewaren waard is.

Kustverdediging in de zestiende eeuw

Een ooggetuigeverslag uit 1561

Meindert Schroor

Nederland kent nog slechts weinig echte zeesteden. Plaatsen die op een vooruitgeschoven, dikwijls hachelijke plek aan zee liggen en hun charme niet alleen aan hun oude havens, pakhuizen en gevels, maar evenzeer aan hun ligging ontleen. Locaties die voor een belangrijk deel het resultaat zijn van een langdurige, vaak vergeefs gevochten strijd met de zee: Vlissingen en Harlingen. De nieuwe waterstaatkundige en visuele barrières ten noorden van Harlingen - Noorderpier en Industriehaven - doen oudere stadsbewoners nostalgisch terugdenken aan lange zomeravonden op de Oude Ringmuur bij de Koemen en vaak de soms letterlijk overslaande golven van een zee vergeten, die hier tot aan de drempel van de stad reikte. Met de gevolgen van de lange golfslag, versterkt door noordwestenwinden, kreeg de havenstad vooral in de eerste helft van de zestiende eeuw te maken; een verslag.

De uit circa 1562 daterende netkaart van Jacob van Deventer toont de sporen van recente landverliezen rond Harlingen

Dikesherne

Een blik op de topografische kaart van Harlingen en omgeving maakt duidelijk dat in dit gebied veel land verloren moet zijn gegaan. Zowel ten noorden als ten zuiden van de stad wordt de verkaveling als een taartpunt afgesneden door de zeedijk. Vooral tussen Roptazijl en Harlingen werd gedurende de late middeleeuwen veel land buitengedijkt en prijsgegeven aan de Zuiderzee. Veel verdwenen land hier moet tot het ten noord-noordwesten van Almenum gelegen dorp Dikesherne hebben behoord.

Deze nederzetting komt voor op een parochielijst uit circa 1260. Bekend is het mythisch getinte verhaal van de strijd tussen Douwe van Harns, die een stins te Dikesherne zou hebben gehad en Edo van Gerbranda en Sicko van Gratinga, beide laatsten behorende tot hoofdelingengeslachten die wij later op het grondgebied van Almenum tegenkomen. Het teloorgegane land lag in de zestiende eeuw onder de dorpen Wijnaldum en Almenum. Zoals bekend ontstond Harlingen op het grondgebied van het laatstgenoemde kerkdorp.

Onderzoekingen uit de jaren vijftig hebben aangetoond dat ten zuiden van de Swingmaleane een estuarium (trechtermond) lag, dat de uitwatering vormde van de Ried. In dit Riedbeken werd de bestaande kwelder weggeërodeerd, maar vanaf de dertiende eeuw vervolgens geleidelijk aan opgevuld. De erosie van de oorspronkelijke kwelder was zo krachtig dat het gebied zich nog steeds als een laagte aftekent, waarin terpen nagenoeg ontbreken. Uit meer en minder betrouwbare kronieken overheerst de indruk dat de erosie langs dit deel van de Friese kust vanaf de late twaalfde eeuw gaandeweg de overhand kreeg. Ten noorden van Roptazijl hield de vermoedelijk twaalfde eeuwse dijk stand, ondanks overstromingen die in 1234 leidden tot het landinwaarts verplaatsen van het Klooster Lidlum. Wel verdween hier het kwelder-voorland, doch verder oostwaarts vond aangroei en opwas plaats in het Middelzee-estuarium. Dit nieuwe land werd in 1398 'wtlandt het Bildt' genoemd.

Stellen

Hoewel uit het gebied tussen Roptazijl en Harlingen geen rechtstreekse dijk-doorbraken bekend zijn, blijkt daarentegen uit de oriëntering van de verkaveling en de afsnijding van de Hoarne-streek of Alddyk bij Alddykstertille, pal ten noorden van de Harlinger Industrie-haven, dat juist hier land is buitenge-dijkt. Dat was vooral het geval ten zuiden van Alddykstertille ter plekke van het inmiddels verdwenen Gerbrandastate. Op de Van Deventerkaart uit circa 1562 is duidelijk een loze dijkarm zichtbaar die bij deze state in zee steekt. Bekend is de ontboezeming van de Almenumer hoofdeling Douwe Gerbranda uit circa 1535. Sprekend over zijn jeugd (circa 1485-1490) merkte hij op dat zekere weilanden van zijn ouders zo ver ten westen van Harlingen lagen dat men daags amper twee wagens met hooi thuis kon krijgen, vanwege de lengte van de weg. Op een steenworp afstand ten zuiden van Gerbrandastate lagen de 'pleatsen' Scheltema en Hobma, ter plekke van het kantoor van Frisian Shipyard/Welgelegen. In de floreen- en stemkohieren van omstreeks 1700 worden deze plaatsen reeds veelzeggend stellen genoemd. Ze waren hun meeste land, westwaarts gelegen, al in de eerste helft van de zestiende eeuw door afslag en het buitendijken kwijtgeraakt. Buitendijks land of land 'vp die werp' (kwelder), zoals in Oostergo of Het Bildt veel voorkwam en -komt zullen we in 1542 in deze omgeving dan ook tevergeefs zoeken. Het buitendijken hield doorgaans in dat men een inligger of nieuwe dijk iets landinwaarts van de oude dijk opwierp. De oude dijk en het land tussen beide dijken werd daarmee in feite opgegeven en kwam - mede omdat de oude dijk veelal was aangetast - voor de vloed te liggen.

Sassise kiste

De aanwezigheid (sedert 1500) van een door het Saksisch bestuur gebouwd blokhuis, ten zuiden van de havenmond leidde tot meer en continue inspanning om de dijken en havenhoofden in en rond Harlingen 'te houden'. Geregeld bevatten de rentmeestersrekeningen uitgaven voor de reparatie van de havenhoofden en de dijken in de nabijheid van het blokhuis. Daartoe werden o.a. zogeheten duikelhoofden of houten kistdammen aangelegd; met riet en (Vilvoordse) stenen gevulde houten dammen, die zowel haaks op als parallel aan de kust werden geslagen.

A L M E N U M.

1640.

Plaatsen. Eygenaars.

N^o.

1 Jacob Tjebbes Popta.

2 Gerryt en Klaas Dirks.

Gerbranda

3 Jacob Pyters.

Scheltema

4 Dr. Albertus Loo cum foc.

Hopma

5 De Overste Liaukema en Æbinga.

Gratinga

Stemkohier van Almenum 1640, met onder meer de plaatsen Gerbranda, Scheltema, Hopma en Gratinga

Dergelijke strekdammen moesten geulvorming langs de dijkvoet voorkomen en dienden tevens ter bevordering van het aanslibben van voorland. Bij de aanleg van de zeewerken werd regelmatig een beroep gedaan op expertise uit Zeeland, omdat - als gevolg van de grote getijverschillen - men juist daar al eeuwen ervaring had met het geleiden van krachtige zeestromen in de nabijheid van de kusten. Op 13 september 1544 kreeg Simon van der Does 'exchijsmeester tot Harlingen, mits ontfangen- de 100 Caroli guldens' opdracht om ten noorden van Harlingen een kist 'tot vorder coste van den keyser te repareren ende onder met rijs te vullen, ende tselue rijs met Vilfordtsche stenen te laeten' (Recesboek Vijfdeelen, 68/69). Van der Does liet dit werk volgens het ontwerp van Cornelis Janz Yerseke uitvoeren. Eerder (april 1525) hadden twee Zeeuwse rijswerkers, Gelein Simonsz en Antheunis Pietersz op last van keizer Karel V de havenhoofden geïnspecteerd. Het Noorderhoofd bleek uit riet en wier te bestaan en van buiten te zijn beslagen met houten balken. Aan

de noordzijde ervan lagen zogeheten steenkisten en een duikeldam van hout. Het Zuiderhoofd bestond uit houten balken die van binnen waren gevuld met stenen, het geheel overdekt met planken. De waterstaatkundige weerwerken aan de zeezijde werden door de Harlingers veelzeggend de 'Sassise Kiste' genoemd. Het stadsbestuur stelde zich ten tijde van de Republiek dan ook op het standpunt dat het onderhoud van deze werken, de havenhoofden en de zijlen en verlaten in de Noorderhaven als zijnde voormalige 'Coninglycke Majesteits' werken, voor rekening van de Staten van Friesland als Filips' soevereine opvolgers kwamen.

Proces-verbaal

Uit de kaart van Van Deventer en uit het twintig jaar oudere Beneficiaalboek valt op te maken dat tussen 1530 en 1560 het nodige land moest worden prijsgegeven. Van het ruim acht pondemaat grote land van het Harlinger Kosterleem was ruim 3,5 pondemaat 'an die Zeedyck gedoluen'. Dit land lag bij Koudehuizen, een overlang ver-

dwenen buurschap, gelegen tussen de huidige Tsjerk Hiddesz sluizen en de vroegere Noorderpoort. Deze ondermeer in 1561 vermelde houten poort stond direct ten noorden van de huidige Prinsenbrug. Een van de grondbezitters en direct betrokkenen te Koudehuizen was Ariaen Michielsz.

Verlopen zeedijken

Een slecht gevulde kist doet het voorland geen profijt, 'want wat die vloet smyt off werpt inde selve kiste offte daer over tselue neemt d'affganck (eb) van de zee ende water weder tot heur. Dan wat materie van de zee, tzijsant, schellen (schelpen) ende andersints die welcke wordt gebrocht ofte geworpen by de vloet ouer de geuulde kisten, tselue blijft liggen tusschen den dijk ende die kiste'. Dat het voorland, de kwelder daarbij 'groetelick' wordt verhoogt is 'voer ieder oegen te zien'. Michielsz vervolgt en 'seijt mede wel te weeten ende warachtich te zijn dat de zeedijken voer de welcke de stranden ende voerlanden verlopen ende affgespoelt zijn wel twintichmale sorgelicker ende periculoser zijn te houden tegens die cracht van de zeevloedende stroemen dan zijn de dijcken die voerlanden hebben. Ende dat vuyt redenen, want dijcken die gheen voerlanden en hebben daer streckt die dagelike vloet aen den dijk'.

Sinte Brandaris kercke

Maar het landverlies was niet alleen aan de nalatigheid van de kustbewoners te wijten. Ook de natuur hielp een flinke hand mee, immers 'ten tijde van t voorscreuen arbitrament (bedoeld wordt het Groot Arbitrament van 1533, waarin stadhouder George Schenck van Toutenburgh de dijkplicht in Westergo regelde - red.), zoe plach to Herlingen ende daer omtrent die dagelike vloet nijet hoeger te gaen dan omtrent drie voeten hoech'. In zijn jeugdijaren 'van dat hij vierthien

Gedurende een lange reeks van jaren rond het midden van de zestiende eeuw was hij burgemeester en schepen van Harlingen. In 1561 werd Michielsz, 43 jaar oud, als getuige-deskundige opgeroepen, vermoedelijk met het oog op meningsverschillen tussen Vijfdeelen Binnen- en Buitendijksters over aard-,

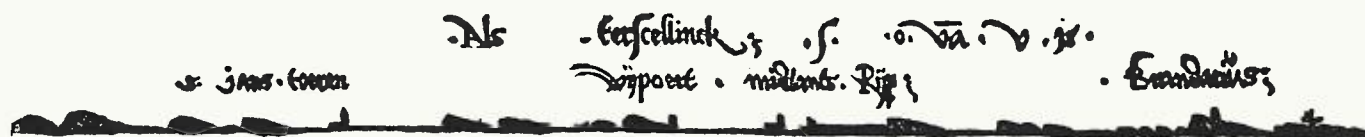
Jaren olt is geweest tot zeven jaeren daer aen volgende (ca. 1532-1539), buyten de duynen (eilanden - red.) oestwaerts ende oeck westwaerts geseijt te hebben ende (..) dyckwils (..) in ende deur de zeegaten omtrent Harlingen gelegen, ten westen doert t Marsdiep, t Vlye, Amelander Gat ende Scholballinck (Scholbalg), dan meest door t Vlye ende Marsdiep'. Dezelfde zeegaten zijn sinds die jaren evenwel gedurig groter, wijder en breder geworden. Ter plekke aldus Michielsz was een en ander goed zichtbaar, want 'een groet stuck duyn lants leggende op West van Sinte Brandaris kercke (op Terschelling, die in 1559 in zeer slechte staat verkeerde en in 1593 werd gesloopt - red.) aen t Vlye gat is gans verlopen ende wech gespuelt. Zijn mede de duynen vanden oestereijnde van Vlielandt verlopen ende wech gespuelt, doer macht van de zeewateren'. Ook nu nog is Rijkswaterstaat vrijwel continu bezig de oostpunt van Vlieland tegen afslag te behoeden. Michielsz beriep zich verder op het oordeel van de 'zeevaerende luyden ende boetsmannen' uit Harlingen en Terschelling, onder wie 'het gemeyne spraeck naem ende fame is, dat die voorseyde gaten zijn zedert dese laeste twintich jaeren grootter wijder ende dieper geworden dan zij plaegen te zijn'. Een combinatie van het wijder worden der zeegaten en stromen en de stormen, die 'daegelicx meer ende meer grasseren op de Impetranten dycken' was er oorzaak van 'dat die oeverlanden aende stranden der zelve dycken die met kisten nyet en zijn versien te nyete ghaen ende wech spuelen'.

rijs- en wierdijken. Het proces-verbaal van zijn verslag werd als ouder bewijsstuk opgenomen bij het proces dat in 1565 door het klooster Lidlum en Schelte van Liauckama aanhangig werd gemaakt voor het Hof van Friesland. Ook nu ging het om een geschil tussen Binnen- en Buitendijksters. Het proces-verbaal getuigt van de natuurlijke veranderingen die in korte tijd waren opgetreden en toont Michielsz als een man met een praktische kennis van de kustverdediging die ook heden nog niet zou misstaan. Om de sfeer van zijn betoog zoveel mogelijk intact te laten, hebben we de tekst naar de eigentijdse lezing (in een kader) overgenomen.

Harde hand

Michielsz raadgevingen werden in het daaropvolgende decennium, net als in de voorgaande jaren slecht opgevolgd. Een drietal overstromingen, de Allerheiligenvloed van november 1570, de watervloed van augustus 1573 en die van januari 1574, die volgens Viglius *tota Frisia nostra (excepta Bilda)* overstromde, leidden tot het herstel met harde hand onder leiding van Caspar di Robles. In het gehele gebied van de Vijfdeelen Zeedijken moest toen 187 hectare land worden buitengedijkt of vergraven, waarvan 63 hectare in en rond Harlingen. Vanaf dat moment, ruim vier eeuwen geleden, kwam aan vierhonderd jaar landverlies een eind en werd de harde kustlijn getrokken, die ook nu nog de grens markeert tussen land en water. Momenteel wordt de laatste hand aan deze kustlijn gelegd, als sluitstuk in de aanpassing van de zeeweringen aan de landelijke Deltanorm. Aard en ligging van de zeestromen maakte het hier ter plekke evenwel (voorgoed?) onmogelijk om door middel van kist- en paalwerken land op de zee te heroveren. In meer dan een opzicht bleef Harlingen een vooruitgeschoven post aan de Friese kust, die de naam van zijn mogelijke voorganger (Dikesherne) ruimschoots eer aandoet.

Zijaanzicht van Terschelling vanuit de Noordzee. Een afbeelding uit Cornelis Anthonisz' 'Die Caerte van die Oosterse See' uit 1588. Van links naar rechts ontwaren we de Sint Janstoren van Hoorn, de stins de Vijfpoort (Wijpoert), Midsland (Midlants), Stryp (Rijp) en Westerschelling (Brandarius)

Sicco van Goslinga's Oantinkens oan de Spaanske Sukksesjeoarloch (3)

L.H. Bouma

Sicco van Goslinga, grytman fan Frensjerteradiel, wie "gedeputeerde te velde" fanwegen de Steaten fan Fryslân yn 'e Spaanske Sukksesjeoarloch, dy't him meast yn 'e Súdlike Nederlannen ôfspile. Hy wie yn dy funksje de kontaktpersoan tusken de Steaten en it leger. Yn dizze oarloch, dy't fierd waard fan 1701 oant 1714, stiene Ingelân, de Republyk en de Dútske Keizer mei in tal Dútske foarsten foar Frankryk, Spanje en de karfoarsten fan Keulen en Beieren oer. Goslinga hat fan syn tiid by it leger (1706-1709 en 1711) wiidweidige en nijsgjirrige oantekens (yn it Frânsk) byhâlden. Se binne yn it Frysk oerset troch mr L.H. Bouma. De earste twa ôfleveringen wiene opnommen yn *Fryslân* nr. 4/1996 en nr. 2/1997.

It belis fan Oostende

De 17de (juny 1706) reizgen wy ôf nei it leger en kamen nei iterstiid te Brugge oan. Wy fernamen dat de poarten op befel fan 'e magistraat sletten wiene; dy liet ús in healoare wachtsje. Us arge-waasje dêroer hawwe wy foar de magistraat oer, dy't ús begroetsjen kaam, hoegenamt net skine litten, om de nuvere erchtinkendens fan 'e minsken dêre te ûntsjen. By alle ferplichting dy't se oan ús hawwe, kinne se it tsjin alle ferwachting yn, net litte bliken te litten dat se allinne mei de grutste spyt ûnder ús besetting ferkeare. Soks makket it plan om de grinzen mei Frankryk feilich te stellen nammenste needsaakliker. (.....)

De 19de brieken wy op en sloegen ús kamp del binnen skoatsôfstân fan Oostende. Ik sil my net ophâlde mei it jaan fan in beskriuwing fan dat plak. Ik wol folstean mei te sizzen dat it troch syn lizzing ien fan 'e sterkste fan Europa is. Doe't de stêd goed ferkend wie, die bliken dat de fijân likernôch 80 stikken geskut yn batterij opsteld hie. Wat ússels oangiet, wy hiene mar 37 stikken fan 24 pûn en 36 oare stikken, sawol oan mortieren as oan houwitzers. Dêr kaam noch by dat op 'e 23ste mar 5.000 fan 'e 200.000 skânsbosken oantroffen waarden, neitsjinsteande ús generaal foar fêst úthâlde dat er 60.000 teld hie. Mei dat yn 'e holle hie er dy deis al opdracht jûn oan 'e ferbiningslynje en oan 'e geskutsopstellingen te arbeidzjen. Om't wy net hielendal op syn fersekeringen te seil gean woene, setten wy nei de opslachplakken en fûnen dêr net mear as 5.000, en by it kanaal, dêr't de oare lizze moas-

ten, net ien. Dat joech ús yn om him oer te heljen dat er dy opdracht ynlûke soe. Hy skoarre der al wat tsjin oan, mar lei him der dochs by del. (.....)

Gryslík fjoer

De 24ste barde neat. Wy lieten hieltyd troch skânsbosken oanfiere. De hearen fan it Frije fan Brugge waarden moanne better harren plicht te dwaan, as hja net leaver terjochtsteld wurde woene. Hja joegen in earlik beskied en fierden wat ûntskuldigen oan. Dat hie oars goed risseltaat: hja stjoerden 28 skippen nei it kanaal om skânsbosken te laden.

Troch de brêge fan Passendale lieten wy tsien mortieren en fiif stikken fan 12 pûn oanfiere om de stêd en de haven fan 'e oare kant te bombardearjen.

Der wie dêrfoar in prachtich plak.

De 25ste, 26ste, 27ste en 28ste waarden brûkt foar it oanheljen fan 'e skânsbosken. Lang om let wiene wy fan betinken dat der genôch wiene om de oanfalsgroppe te iepenjen. Dat barde yn 'e nacht fan 'e 28ste op 'e 29ste, ûnder gryslík fjoer. Mei de grutte parallel foarderden se oant op twahûndert trêd fan 'e contrescarp, om de batterijen te dekken. De ferbiningslynje en in part fan 'e batterijen kamen klear. Wy ferlearen tusken de sechstich en sântich man oan deaden en ferwûnen. (.....)

Ferdôve Fransen

De oare deis, de 30ste, wie ik yn 'e ringroppen en seach alle batterijen. Dêr waard by ljochtskynde en ûnder it fjoer fan 'e fijân oan trocharbeide. Yn dy 24 oeren hiene wy fyftich deaden en ferwûnen. Oan 'e 31ste (sic!) ta wien se dwaande mei it reemeitsjen fan 'e bat-

De Fryske steedhâlder Johan Willem Friso op in yn 1707 skildere portret fan Louis Volders. Friso wie û.o. oanwêzich by de belegering fan Oostende.

terijen. De tredde july, de moarns fjouwer oere, begûn it sjitten mei in batterij fan 32 stikken fan 24 pûn en 36 mortieren en houwitzers. De earste salvo's wiene op 'e stêd rjochte. De swiere kanonnade waard de hiele dei trochset. Nei iten rûn ik by de seekant lâns sûnder dat op mei sketten waard. De Frânsen wiene sa ferdôve dat se ús minsken oan 'e bûtenwâl takomme lieten sûnder op har te sjitten. Der wiene mar twa stikken geskut dy't se brûkten om ús batterijen dwers te sitten.

De chamade wurd slein

Dy jûns hie ik oerlis mei de beide direkteuren om fan har te witten te kommen oft wy, ûnder dekking fan eigen fjoer, ús oanfalsgroppen net oan de contrescarpe ta nei foaren útwreidzje koene, om ús de oare deis dêr yn te graven. Des Rocques, in ferstannich man dy't

syn fak ferstie, mar in bytsje traach en hoeden wie, de âldste fan 'e twa, sei nee. Du Mée, dy't jonger en aktiver wie, miende dat it wol mooglik wie. Ik fersocht dêrop generaal Sparre, dy't de groep besette moast, alles nei te gean, de bûtengrêft bedipje te litten en dan de oanfalsgruppe sa fier troch te lûken as him útfierber talike. Alert, aktyf en dapper as er is, pakte er goed ta. (.....) De nachts fan 'e 5te bemasteren ús minsken de tippe fan 'e contrescarpe en fan in contregarde; hja groeven har dêr yn en begûnen in batterij fan 12 stikken fan 24 pûn op 'e bûtenwâl oan te lizzen. Dy deis en de nachts dêroan waard trocharbeide oan it fersterkjen fan ús stellingen en it ôfwurkjen fan 'e geskutsopstellingen. De 6de sloech de fijân de chamade (joech har oer. - red.). Kolonel Idsinga waard as gizeler nei de stêd stjoerd. Baron Van Kirghem en in ofsier fan 'e dragonders brochten ús de punten fan oerjefte. Wy anderen daliks mei in brief dat hja, ear't wy op harren betingsten yngyngen, ferklearje moasten dat hja har ôfjaan soene mei net mear as harren bagaazje en degen, mei de tasizzing derby dat hja tenei net wer tsjinst nimme soene. De gûverneur joech dêrop koartwei as beskje dat hja akkoart gyngen. Nei iten makken wy oantekeningen by alle punten, sawol by dy oangeande it garnizoen, as by dy oangeande de stêd. Ik neam se hjir net om't der neat bûtenwinstichs yn stie. Om njoggen oere hinne waard oerienstemming berikt en de poarte fan Oostende waard de moarns fan 'e 7de om fjouwer oere foar ús iepene. God sij priizge, dy't ús de genede joech dat wy ien fan 'e bêste stêden fan 'e wrâld yn hannen krigen nei in kanonnade fan fjirdeheale dei.

Oerliz mei Milord

Nei't de measte geskutsopstellingen en ringroppen tichtsmiten wiene en alle artillery yn skippen laden, reizgen wy de 12te july ôf fan Oostende. De jûns kampearren wy te Oudenburg en brieden de 13de op om nei Moerbrugge te gean, dat by Brugge leit. De 14de wie in rêstdei. De 15de marsearren wy nei Bellum, in noflik doarp. Dêr krigen wy brieven fan Milord (de hartoch fan Marlborough. - red.); dêr liet er yn witte dat er ús foar it leger fan 'e hear Ouwerkerk út komme litte woe, om mei ús te oerlizzen oer de operaasjes dy't er fan doel wie te ûndernimmen. Wy besleaten dêrop noch ien deimars mei it leger te meitsjen; dat diene wy

de 16de. It kamp waard delslein oan 'e igge fan 'e Leie, by Gottem en Grammene. De 17de ferlieten wy it leger en kamen de neimiddeis by de haadmacht oan. De Hartoch, dy't nei ús útsjen litten hie, begûn fuortendaliks mei ús oer te lizzen. Hy ferklearre dat er fan betinken wie dat wy Menen belegerje moasten.

It moaiste lân fan 'e wrâld

Nei't dat petear dien wie, begûn er oer de saak fan it foarriedige gûverneurskip fan 'e Nederlannen, dat kening Karel, of leaver it keizerlike hôf fan Eastenryk him oanbean hie. Hy betroude my ta dat er dêr mei de hear Hop oer praat hie. Hy einige dermei dat er sakrekt it beslút nommen hie om it oanbod dat him dien wie, net oan te nimmen. (.....) Petearjendeweis wiene wy op 'e top fan in berch, de Trinité, oankommen. Noait haw ik in sa wûndermoai tafriel sjoen: om ús hinne seagen wy fiif, seis stêden fan 'e fijân, en benammen Doornik, dat suver oan 'e foet fan de berch like te lizzen, en fierder in wide krite fan it moaiste lân fan 'e wrâld. Nei 't wy ús nijsgjirrigens befredige hiene, gyngen wy by de berch del. Mei de Hartoch brûkten wy it miel by de kroanprins fan Prusen; dy wie twa dagen earder by it leger kommen en wie tige benijd om ús te moetsjen. De 19de gyngen wy mei de Hartoch en de kroanprins fan Prusen nei it kamp fan 'e hear Ouwerkerk, dat te Sint-Elooïs Vijve lei. It hiele leger wie ûnder de wapens en it seach er mar bêst út. (.....)

Dreech karwei

De 24ste, 25ste en 26ste foel der neat foar, of it moat wêze dat wy in besite brochten oan de kroanprins fan Prusen. Dy wie in toanbild fan de grutskens fan Dútske prinsen, of fan it feit dat se ferkeard opbrocht binne. Men moat as slaaf berne wêze om ûnder de geweldedige hearskippij fan dy hearen libje te kinnen, mar wy, *quos de meliore luto finxit precordia Titan* (dy't de Titan wat yn houten oangiet, út bettere klaai foarme hat), moatte despoatyske regearingen foargoed ferspije en mei blydskip ús libben en goed ynsette om de frijdom te hoedjen, dy kostbere jefte fan 'e Himel, dy't ús âffears mei harren bloed foar ús ferwurven hawwe. (.....) De 28ste reizgen wy by it leger wei en kamen om middei hinne foar Menen oan. De hear fan Salisch wachte ús ûnderweis op, beselskippe fan guon ofsieren. Wy brûkten by him it miel.

Nei iten gyng er mei ús nei ús kertier. Dêr leine wy mei-inoar oer oangeande it belis en troffen in tal maatregels. Wy droegen de beide direkteuren, Des Rocques en Du Mée, op de oare deis de stêd te ferkennen, in oanfalsopstelling te ûntwerpen en ús de 30ste ferslach út te bringen. Dy deis besochten wy de lynjes oan 'e rjochterkant streamdel fan 'e Leie. De oare deis, de 30ste, beseagen wy dy fan 'e lofterigge. Dy waard bewekke troch 35 bataljons - wy misten der ien - en 24 eskadrons. Dat selde korps moast de oanfal op 'e stêd dwaan; dat is ien fan 'e sterkste stêden fan hiel Frankryk; it hie in garnizoen fan 5.000 man en wie foarsjoen fan alle nedige rêding. Dat it in dreech kerwei wurde soe, kin men fan tinken wol hawwe. (Dan folget in wiidweidich ferslach fan alle risselwaasjes lyk as it graven fan groppen en gongen, mar de 18de fan 'e oare moanne is it dan sa fier) It wie by sinneûndergong dat it sinjaal ta de oanfal jûn waard mei it springe litten fan 'e beide hoeken. De oanfal sette útein mei 50 grenadiers oan elke kant, stipe troch 300 oaren, dy't folge waarden troch 300 fuseliers, en dy wer troch trije bataljons. Us minsken teagen mei it gewear oer it skouder op oant by de palissaden. Dêr skeaten se fan deunby. De fijannen joegen fan alle kanten in ferskuorrend fjoer ôf, mar nettsjinsteande dat waarden se út 'e bedutsen wei ferjage troch ús minsken, fan wa't in part deryn sprong en mei de degen yn 'e hân de fijannen efterfolge. Twa minen ûntploften en joegen skea, mar likegoed bemasteren se alle posten, groeven har yn by de palissaden lâns en krongen op 'e lofterflank sels yn 'e bedutsen wei troch. Us ferliezen wiene oansjenlik en rûnen op oant 200 deaden en mear as 1100 ferwûnen.

Wanskepen en súterich

De rest fan 'e nacht waard brûkt om de ferbiningen troch te setten nei de stelling op 'e bûtenwâl. Op sa'n 60 trêd nei kaam dy klear. Op de 19de nei iters-tiid begûnen se mei it wurk oan de geskutsopstellingen. De nacht fan 'e 19de op 'e 20ste waard brûkt foar it meitsjen fan twa batterijen fan 6 en 5 stikken. De nachts dêrnei waarden de kanonnen deryn brocht en tagelyk in oare batterij fan 12 stikken reemakke. Dy lêste waarden de nachts fan 'e 21ste op 'e 22ste teplek set. Doe't de fijannen op 'e 22ste seagen dat de bres yn 'e loftersydskant fan it bastion oansjenlik begûn te wurden en

meikoarten grutternoch wêze soe om deryn klimme te kinnen, sloegen se de moarns om 7 oere de chamade. De Hartoch kaam om dy snuorje ek yn it kamp. Knap op 'e tiid om mei ús de betingsten fan it garnizoen yn ûntfangst te nimmen; twa kolonels, de markys fan Goudrin en Howe, in Ingelsman, brochten dy. Wy waarden it maklik iens; wy stiene it garnizoen 4 stikken geskut, 2 mortieren en alle wenstige earbewizen ta. Op 'e 25ste, nammedei fan 'e hillige Loadewyk, sette it garnizoen ôf, mear as 4000 man sterk, mar fierder de beroerdste troepen dy't men jin tinke kin: wanskepen en suterich yn 'e klean, ofsieren likegoed as soldaten, útsein lykwols trije bataljons Switsers en twa fan Sparre; om koart te gean, de delgong fan Frankryk wie klear oan dy troepen ôf te sjen. Uzes dêrfoaroer, yn it gelid opsteld mei harren ofsieren derfoar, toanden mar opperbêst. De fersleinen lieten de moedfearren hingje, mei slaavernij en ellinde yn it foarútsjoch. Uzes lykwols, kreas yn oarder, lieten yn hiel harren hâlden en dragen in nommele grutskens en wissens sjen sa't oerwinners foeget. Fuort dêrnei gyngen wy mei de Hartoch de stêd yn. Dy hie gâns te lijen hân fan ús artillery.(.....)

Betroulik petear oer dwerse kneppels

Ik moat hjir in petear ynslasje dat myn kollega Geldermalsen en ik mei de Hartoch hiene by it belis fan Dendermonde. It is in saak fan it grutste belang. Doe't de Hartoch betroulik oer de stân fan saken prate, sei er dat it him fernuvere dat de Republyk, dy't sa'n grut belang hie by in feilige barriêre - dat it foarnaamste doel fan 'e oarloch wie - en sjoen de slompen jild en al it fergetten bloed, gjin gebrûk makke fan 'e geunstige sitewaasje dêr't de saken fan Ingelân en Hollân yn ferkearden. De keninginne fan Grut-Brittanje wie ommeers troch in garânsjeferdrach oangeande de erfopfolging fan 'e Ingelske troan yn it hûs Hannover ferplichte om ús de helpende hân te bieden ta it berikken fan dy barriêre. Hja waard dreaun troch de begearte de Republyk alle goeds te dwaan, dat hja soe har ta it uterste ynspanne om ús ús doel berikke te litten. De Keizer en de kening fan Spanje sieten der op dat stuit sa ta dat hja de neamde steaten net wegerje doarsten wat de binlikens easke. Hij, de Hartoch, sei ta en bea oan dêrta alle goede tsjinsten te bewizen dy't yn syn fermogen

leine. It wie net oan te rieden te wachtsjen op de algemiene frede om de lêste hân te lizzen oan dy wichtige oangelegenheid. Oars soe de Keizer, dy't no al argewaasje fan ús hie, nammenste mear by steat wêze dwerse kneppels te smiten, soe Spanje nei alle gedachten slimmer yn 'e stokken te hâlden wêze, en soe Frankryk net neilitte syn rol te spyljen om rûnom twadracht te siedzjen en dêr, lykas yn it ferliene, syn foardiel fan te nimmen.

Om't dat petear folslein paste by it geheime beslút dat de Steaten fan Fryslân nommen hiene nei oanlieding fan in brief dy't ik dêroer oan myn freon Ulbe fan Aylva skreaun hie, achte ik it myn plicht dy kâns waar te nimmen om, no't ik datoangeande opdracht hie fan myn masters, oan 'e Hartoch te freegjen oft ik itjinge dat er my krekt meidiel hie, by myn masters nei foarenbringe koe. Hy andere my fuortendaliks dat him dat nei it sin wêze soe; hy soe skriftlik befestige wat er mûnling utere hie. Hy stie it net alline ta, mar trúne ús sels oan om it mei te dielen sawol oan de hear Pensjonaris, as oan de hear Slingelandt. Ut namme fan myn kollega en my sels haw ik dat de 8ste dien.

Telider slein

(Nei 't er it belis en ynnimmen fan Dendermonde en Ath beskreaun hat, wat volgens Gosliga 'net in soad tiid en mar in bytsje bloed' koste hat, slút er de fjildtocht fan 1706 mei de folgjende beskôging ôf)

Likegoed hat der noait romriker fjildtocht west. Dy fan 'e alliearen yn Spanje en yn Itaalje hiene dat net minder west, en Frankryk like foargoed telider slein. Oan dizze oantinkens moat ik noch taheakje dat Frankryk, dat rûnom oan de ferliezende hân wie en bang foar noch ris in fjildtocht, ernstich oer frede begûn te prakkisearjen. Mei dat doel stjoerde it op in Hollânsk paspoart de hear DuPuy, eartiids ûndergûverneur fan prins Friso, nei Den Haag om ûnderhannelingen oan te knoopen. Dy man haw ik goed kennen leard doe't er mei de Prins en dy syn gûverneur Courcelles yn Frjentsjer ferbleau. Hy wie in man mei in skerp, beslipe en goed ûntwikkele sûn ferstân en wie tige belêzen. Mear as ienris haw ik him te wurd west, en út alles dat er my tabitroude mien ik opmeitsje te moaten dat Frankryk tige wiis wêze soe as it in ridlike frede slute koe. Fan ús regear wie mannichien mei my fan

betinken dat wy dy goede ynstelling te baat nimme moasten om in earfolle frede te berikken.

Topoerlis

It kaam sels safier dat de ôffurdigen fan seis provinsjes besleaten in deputaasje nei mynhear de Riedspensjonaris te stjoeren om by him de needsaak dêrfan te bepleitsjen. Dy delegaasje bestie út: Van Welderen foar Gelderlân, Koning foar Seelân, Velthuizen foar Utert, Alardijn foar Oerisel, Gockinga (as it my net mist) foar Grinslân en mysels foar Fryslân. De ôffurdigen foar Hollân wiene fan itselde betinken, mar út respekt bleauwen hja leaver bûten de delegaasje.

Van Welderen die it wurd. Hy brûkte, lykas er dat sa treflik kin, syn talint om de Pensjonaris op 'e smaak te bringen fan ús útstel. De arguminten dy't ik oarsearne opskreaun haw, sil ik net herhelje.

Hy einige syn betooch mei it sizzen dat wy it ús plicht achte hiene ús ta him as earste minister fan 'e Republyk te rjochtsjen om him de needsaak fan it sluten fan frede foar te lizzen. In frede dy't wy mei foardiel, earre en ta tefredenheid fan ús allegearre slute koene. In republyk dy't, lykas uzes, grûndearre is op hannel, moat oarloegen meije; en as it perfoarst net oars kin as om dy te fieren, moat men der sa gau as mooglik is, wer útstappe. Wy woene ús hielwol skikke nei syn ynsjoch en lieding en ús net jaan yn de ûnderhannelingen dy't geande wiene, mar wy hiene wol de sterke ferwachting dat er dy wichtige oangelegenheid yn 'e winter ta in ein bringe soe om tefoaren te kommen dat op 'e nij in fjildtocht, dy't wolris minder geunstich útpakke koe as de lêste, hâlden wurde moast.

Frede bliuwt út

De Pensjonaris joech ús de bêste wurden fan 'e wrâld mei, mar die dêr hoegeamt net neffens. De winter gyng foarby mei ûnnutte ûnderhannelingen. De easken fan de Alliearren, benammen dy fan 'e kant fan 'e Keizer, mei de stipe fan 'e Ingelsen, wiene sa bûten alle roai dat Frankryk, folslein wanmoedich as it wie en ta wanhope dreaun, leaver noch ris it gelok fan 'e wapens weage as him del te jaan ûnder de hurde betingsten fan 'e Alliearren.

Kaatsen: Lange traditie, levende sport

J. Lolkama

'Het winnen van de PC is voor een kaatser het hoogst bereikbare: het meedoen alleen is voor vele kaatsers overigens al een speciale ervaring'. Dit citaat, dat vermeld staat in de bijdrage van Minne Dijkstra in het jubileum-kaatsboek van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond (KNKB), maakt nog eens duidelijk dat de PC jaarlijks HET hoogtepunt van het kaatsseizoen is.

De PC (afkorting voor Permanente Commissie), voor de eerste maal in 1854 gehouden, staat eind juli of begin augustus op de agenda van iedere kaatsliefhebber. Op de PC-dag trekken zij massaal naar het Sternse Slotland (Sjûkelân) te Franeker. Voordat de eerste bal wordt geslagen zitten een kleine tienduizend toeschouwers al op hun plaats. Helaas moeten tegenwoordig velen worden teleurgesteld. De capaciteit van het Sjûkelân is onvoldoende om de aanvragen voor een plaatsbewijs te kunnen honoreren.

Tradities

Dijkstra, secretaris van de PC, gaat natuurlijk in op de PC als stabiele factor voor het kaatsen. Want in 1995 werd pas het 39ste bestuurslid sinds 1854 geïnstalleerd. De auteur meent dat de ruime zittingsperiodes van diverse leden 'aan het behoud van een aantal tradities en aan de bijzondere positie

die het instituut PC thans heeft binnen de kaatswereld' hebben bijgedragen. Zelfs de loting, die plaatsvindt in gebouw de Koornbeurs op de maandag voor de wedstrijddag, is al een happening. Op de PC-dag valt er buiten de eigenlijke wedstrijd meer te beleven. Exact om 8.00 uur begint de voorzitter met zijn openingsrede in de Koornbeurs. De rijtoer in een open koets met onder meer het laatst winnend partuur blijft natuurlijk gehandhaafd.

Matador

Dijkstra's relaas is een bijdrage in het boek dat verschenen is ter gelegenheid van het eeuwfeest der KNKB. Hoewel de PC een zelfstandige status heeft, mocht een beschouwing over 's lands bekendste kaatswedstrijd natuurlijk niet ontbreken. Bovendien steekt Minne Dijkstra's artikel met kop en schouders boven het merendeel van de bijdragen uit. Niet minder dan twintig 'vrijwilligers', zoals

voorzitter J. Westra de auteurs omschrijft, hebben aan de totstandkoming van de uitgave meegewerkt.

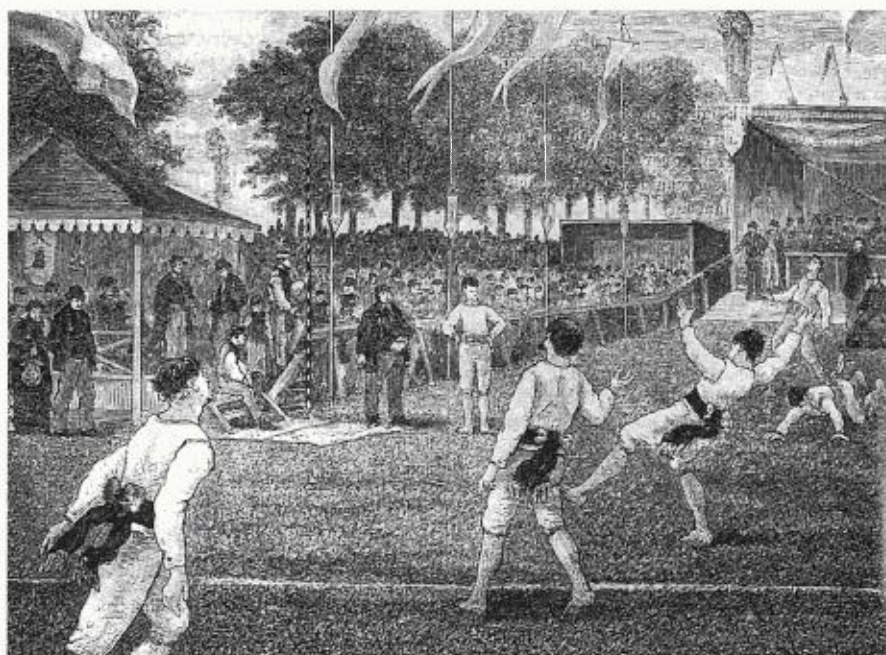
Naast het artikel over de PC is het hoofdstuk over de portrettering van een aantal kaats(t)ers voor de kenners eveneens interessant. De redacteurs mengen zich overigens niet in de discussie over de vraag wie de grootste kaatser aller tijden is. Ik durf toch wel twee namen naar voren te schuiven. En wel om reden dat zij niet alleen geweldenaren op het kaatsveld waren, maar ook de kunst verstonden goed met het publiek om te gaan. Voor mij blijft de Harlinger Hotse Schuil een matador zonder weerga. Vooral omdat hij uitblonk in alle drie de functies van het partuur. In alle functies won hij koningsprijsen.

Een andere grootmeester was Johannes Brandsma. Met 98 punten is hij recordhouder van het puntentotaal van het seizoen. Deze allround sportman deed ook van zich spreken in de Belgische pelotecompetitie waarin hij vijf jaar meedeed.

Haastwerk

Diverse artikelen wekken de indruk haastwerk te zijn, ondanks de ruime tijd van voorbereiding. Het hoofdstuk 'Voorlopers van het Friese kaatsen' van Pieter Breuker maakt daar geen uitzondering op. Daarbij blijkt vooral onvoldoende literatuuronderzoek. Hij laat bijvoorbeeld een belangrijke kaatsvariant in de Dongeradelen onbesproken. In de vorige eeuw werd daar gekaatst in parturen van twee personen. Het telsysteem week ook sterk af van het huidige. Een gewonnen slag telde voor vijf punten en een bovenslag was tien punten waard. Deze variant wordt uitvoerig beschreven in het boek van J. Hartmans: *Om Nijsjerk en Nes hinne* (Grou, 1974).

Ook de afwijkende telling in St. Jacobi-parochie aan het einde van de vorige eeuw had vermeld mogen worden. Bij een kaatswedstrijd daar telde men elke gewonnen slag voor een punt, zoals bijvoorbeeld ook bij het tafeltennis gebeurt. Het partuur dat het eerst dertig punten behaalde was winnaar. Toen men bij de oprichting van de Bond in 1897 eenheid in de reglementering

Kaatsen te Franeker naar een houtgravure van circa 1880 (uit: De Aarde en haar Volkeren).

aanbracht, was er geen plaats meer voor het Dongeradeelse en Bildtse systeem. 'Trije spul is út' is nog steeds het doel van het spel met de kaatsbal.

Weinig kritisch

Tjalling Huizenga geeft een saai opsomming van de internationale wedstrijden, waarbij Nederland betrokken was. Waarom komen er zo weinig kritische opmerkingen in dit artikel voor? Die waren niet overbodig geweest. Zo wordt de verbreking van de contacten in 1993 met België afgedaan in slechts één zin. De contacten met onze Zuiderburen waren altijd zeer belangrijk. Het opstappen van de Belgen is een fikse aderlating voor onze internationale betrekkingen. De auteur spendeert geen enkel woord over de rol van de

KNKB. Want het staat mijns inziens geenszins vast dat de Bond daarbij vrijuit is gegaan.

KNKB-voorzitter J. Westra geeft zijn visie op de toekomst van de Bond. In zijn functie kan hij zich natuurlijk geen pessimistische uitlatingen veroorloven. Maar overdrijving doet de kaatssport ook geen goed. Voor het opkrikken van de internationale contacten wil hij een kaatsmuur laten bouwen. Er kunnen dan in onze provincie andere spelvormen worden gespeeld. Een blik naar het verleden leert dat succes nauwelijks haalbaar is.

Serieuzer beleid noodzakelijk

Een aantal jaren geleden is op het Jan Rodenhuisplein in Franeker een dure pelotebaan aangelegd. Vraag me niet hoe

veel wedstrijden daarop zijn gespeeld. In dat opzicht kan men spreken van een complete afgang. De geldverslindende kaatsmuur ondergaat ongetwijfeld hetzelfde lot als de pelotebaan. Het geld had men beter kunnen besteden aan het jeugdbeleid. Want wil men de kaats-sport voor de toekomst veiligstellen, dan zal dat beleid serieuzer moeten worden aangepakt.

Kaatsen: Lange traditie, levende sport.
Frieze Pers Boekery, ISBN-nummer
90.330.152.34. f 42,40.

Friezen naar Amerika

Harm Nijboer

Wie zich in de topografie van de Verenigde Staten verdiept, zal met enige verbazing constateren dat een vijftal plaatsjes en gehuchten in dit land met de naam 'Friesland' getooid is. Vastgelegd op de landkaart vormen zij in het Amerikaanse landschap een tastbare herinnering aan een grote groep Friezen die rond de laatste eeuwwisseling een nieuw vaderland zocht aan gene zijde van de Atlantische Oceaan. Het wedervaren van deze landverhuizers is onlangs door Annemieke Galama in een kloeki studie vastgelegd.

Bouwhoek

In de laatste twee decennia van de vorige eeuw kwamen de bedrijfsresultaten van landbouwers in heel West Europa flink onder druk te staan. Oorzaak van deze malaise was een langdurige agrarische depressie, die in de geschiedenisboekjes doorgaans als 'the Great Depression' wordt aangeduid. Deze economische terugslag kwam in de Friese Bouwhoek extra hard aan. De economische structuur van dit gebied bleek ontoereikend om deze klap op te vangen. Het gevolg was dat veel Friezen uit deze hoek noodgedwongen hun heil elders zochten. Onder de vele Nederlanders die rond de eeuwwisseling naar Amerika emigreerden, bevond zich dan ook een relatief groot contingent Friezen waarvan het grootste deel afkomstig was uit de Bouwhoek. Deze groep Friezen staat centraal in het onderzoek van Galama. Wat overigens niet wil zeggen dat emi-

granten uit andere delen van Friesland aan haar aandacht zijn ontsnapt.

Individuele beleving

In het merendeel van de studies naar migratie wordt dit fenomeen onderzocht door in het gebied van vertrek te kijken naar de omstandigheden die mensen ertoe bewogen om huis en haard te verlaten (de push-factoren) en in het gebied van vestiging te kijken naar de zaken die mensen naar dat gebied trokken (de pull-factoren). Ook in het boek van Galama speelt deze benadering een rol, zij het een ondergeschikte. Zij heeft gekozen voor een invalshoek waarbij de sociaal-culturele context van de migratie als uitgangspunt dient. Deze aanpak heeft zeker zijn merites. In de 'klassieke' migratiestudies zijn een aantal zaken zonder meer onderbelicht gebleven. Voor de geïnteresseerde leek - de zogeheten

'gewone' lezer - heeft deze benadering bovendien het voordeel dat niet de 'dorre statistiek', maar veel meer de individuele mens en zijn beleving centraal staan.

Wervende informatie

Eén van die zaken die in de 'klassieke' migratiestudies nauwelijks aan bod komen, is de werving van migranten. Men kan immers moeilijk veronderstellen dat vele duizenden Friezen op grond van vage geruchten dat het gras in Amerika groener is, hun koffers hebben gepakt en de Atlantische Oceaan zijn overgestoken. Dit was ook geenszins het geval. Verschillende investeringsmaatschappijen waren in Friesland werkzaam om migranten te werven met goedkope grond, gunstige financieringsregelingen en vooral goede vooruitzichten. Met advertenties in diverse regionale en lokale kranten werden potentiële landverhuizers lekker gemaakt. Ook de gepubliceerde reisverslagen van Amerikagangers en de correspondentie van reeds in de Verenigde Staten gevestigde vrienden en familieleden zorgden voor de noodzakelijke informatie om de keuze om wel of niet te emigreren te maken. De American Dream kreeg bovendien ook

langs minder gangbare kanalen een plaatsje in het gedachtengoed van de Friezen. In het *Nij Frysk Lieteboek* uit 1886 stond bijvoorbeeld een Lânforhuzerssang, dat geheel in stijl begon met de aanroep 'Amerika dou lân fen dream en winsken'.

Friese netwerken

De meeste Friese emigranten die rond de eeuwwisseling naar Amerika vertrokken, deden dat op grond van contacten die langs de bovengenoemde kanalen gelegd waren. Meestal kwamen zij in hun nieuwe vaderland dan ook niet alleen te staan. Vooral diegenen die met bemiddeling van een investeringsmaatschappij de oversteek gemaakt hadden, kwamen vaak terecht in een nederzetting met een duidelijk Friese dan wel Nederlandse signatuur. Zo kon het gebeuren dat er in de Verenigde Staten aan het begin van deze eeuw een veelheid aan Friese culturele netwerken bestond, variërend van 'Fryske Selskippen' tot kaatsverenigingen. De eerste kaatsvereniging in Amerika werd al in 1893 opgericht. Deze verbondenheid tussen Friezen onderling bleef lang behouden. Nog in 1950 schreef een Amerikaanse Fries naar het gewezen vaderland: 'De Friezen binne hjir hast ien famylje meiïnoar en allegearre hast meiïnoar forgroeid'. Naast deze typisch Friese netwerken was er nog een steunpilaar voor de immigranten: de Nederlands Hervormde Kerk.

Nederlands verdrongen

Friezen in Amerika kregen te maken met een probleem dat veel andere immigranten niet kenden: drielangheid. Voor de Friese Amerikaan betekende dit Fries thuis, Nederlands in de kerk en Engels op het werk. Voor de eerste generatie migranten was vooral het Engels een groot probleem. Veel Friese vrouwen uit de eerste generatie, die vaak als huisvrouw hun dagen sletten, kregen de Engelse taal zelfs nooit onder de knie. Zonder werk buitenshuis misten zij het contact met Engelstaligen en waren zij evenmin genoodzaakt om zich de taal van hun nieuwe vaderland eigen te maken. Met de komst van de tweede generatie van Friese Amerikanen deed zich een ander probleem voor. Zij waren de Friese taal machtig door gebruik thuis en het Engels via school en werk, maar 's zondags in de kerk aangekomen moesten zij een preek aanhoren waar zij slechts een fractie van verstonden. Door deze merkwaardig-

heid is in de Nederlands Hervormde gemeenten in Amerika die een duidelijk Friese signatuur hadden, het Nederlands in de kerk veel sneller door het Engels verdrongen dan elders.

Sociaal-cultureel

Galama heeft in haar studie een groot aantal sociaal-culturele aspecten van de Friese migratie naar Amerika te boek gesteld. Zowel de situaties voor, tijdens en na vertrek komen hierbij aan orde. Uit het boek wordt al snel duidelijk dat deze sociale en culturele aspecten haar meer bezielen dan de vooral economische analyses uit de 'klassieke' migratiestudies. Hieruit vloeien ook een aantal minpuntjes van het boek voort. Een enkele keer draaft ze hierin duidelijk door. Zo refereert zij op een gegeven moment aan de verbondenheid die de Friezen met de grond van hun vaderland zouden voelen. In plaats van met migratiecijfers toont zij dit aan met een verwijzing naar de regel van het Friese volkslied waarin gezongen wordt over 'it bêste lân fan d'ierde, it Fryske lân fol eare en rom'. Een dergelijke vorm van bewijsvoering opent wel heel bijzondere perspectieven. Zo wordt de veronderstelde volksziel opgehangen aan een enkele poëtische passage. De nadruk op de sociaal-culturele context heeft er bovendien toe geleid dat de 'klassieke' meer economische benadering niet echt uit de verf komt. Zo wordt nauwelijks aandacht besteed aan de alternatieven die men had voor emigratie naar Amerika zoals de migratie binnenslands. In migratiestudies wordt hierbij veelvuldig gewezen op het belang van 'intervening opportunities', plaatsen op de route tussen de plaats van vertrek en de eindbestemming waar ook mogelijkheden zijn om een nieuw bestaan op te bouwen. Binnen de Friese context zou men hierbij kunnen denken aan Leeuwarden. Vreemd genoeg ontbreken recent verschenen publicaties over de demografische en sociaal-economische geschiedenis van de Friese hoofdstad op de literatuurlijst. Een duidelijk gemis.

Kritiek moet er zijn, maar dat neemt niet weg dat Galama een belangwekkend boek heeft geschreven. En haar studie is zeker niet alleen van belang voor de geschiedenis van de emigratie naar Amerika. Deze studie biedt namelijk eveneens een schat aan informatie en inzichten over hoe Friezen een

eeuw geleden dachten hun toekomst te kunnen verbeteren, welke middelen en mogelijkheden zij daarbij hadden en over hoe zij hun ideeën, idealen en gedachten daaromtrent tot uitdrukking brachten.

Annemieke Galama, *Frisians to America 1880-1914. With the baggage of the fatherland*, REGIO-PROjekt Uitgevers, Groningen 1996. ISBN 90-5028-076-5. (1e DRUK UITVERKOCHT)

Historische Verenigingen in Friesland

Stichting Trezor Franekeradeel

Wâlse Hiddema

Hast tsien jier is yn Frjentsjer en omkriten in ploech entûsjaste boargers dwaande om omtinken te fregjen foar de rike histoarje fan Frjentsjer en Frjentsjerteradiel. Soks bart yn nauwe gearwurking mei de Aldheidkundige Feriening Barradiel, dy't oan Trezor twa fan de sân bestjoersleden leveret.

Yn it begjin lei de klam op oriïntaasje en ynventarisasje. Dizze doelstelling is noch net ôfsletten. Njonken each foar histoarysk ferantwurde beleidskwestjes en praktyske saken hat de edukative taak syn plak fûn yn it organisearjen fan fjouwer lêzingen jiers, dy't besocht wurde troch gemiddeld goed 40 belangstellenden.

Oprjochting

De Stichting Trezor is offisjeel oprjochte op 5 septimber 1990 mei as doel: it achterheljen, fêstlizzen, tagonklik meitsjen en fersprieden fan kennis en dokumintaasje oer de skiednis fan Frjentsjerteradiel. Dêr gong twa en in heal jier warberens oan foarôf fan in Wurkgroep, dy't dy tiid brûkt hie as in oriïntearjende en ynventarisearjende perioade. Yn it ramt fan de rûnom te konstatearjen waachsende belangstelling foar lokale en regionale histoaryske stúdzje, like dat in doel om jin foar yn te setten mei de hope dat it útgroeie kinne soe ta in regionale ynformative funksje foar jins kontreien. Oan it sammeljen fan ynformaasje is benammen yn it begjin hurd arbeide en noch wurde publikaasjes en meidielings geregeld fêstlein.

Gjin eigen romte

It eindoel fan in folslein oersjoch is lykwols noch net berikt. Dat hinget ek gear mei it oant no ta net beskikken oer in eigen romte, lykas mei oare âldheidkundige fermiddens faak wol it gefal is. Wa wit wat de politike beslissing oer it gemeentemuseum 'It Coopmanshûs' yn dizzen foar Trezor ynhâldt. Meikoarten - en faak al by de publikaasje fan dit artikel - kin dat bekend wêze. Yn in sucht nei folsleinens binne yndertiid alle foar Frjentsjer en omkriten tinkbere fjilden fan ûndersyk te boek steld. Sa fan agraryske skiednis oant ûnderwiis en wettersteat ta. Dêrtuskenyn bylket Frjentsjer mei syn eardere uni-

versiteit en de medysk-sosjale soarch. Alles hoegde fansels net ûndersocht te wurden en wie faaks op oare plakken lykas de Provinsjale Biblioteek en it Ryksargyf rju foarhannen.

wurde mei mooglik ferlern gean fan histoarysk wichtige saken. Gelokkich ek mei fragen dêroer dêr't Trezor by fan tsjinst wêze kin.

Sa bestie yn it alderearste begjin de advysfunksje by it fêststellen fan nije strjitnammen. De tinkstien oan de eardere Latynske skoalle krige fan ús 'ondertiteling'. By it sykjen nei wichtige literatuer yn it ramt fan ús stichting kamen wy wrychtich in Bibel tsjin, dy't

De professorenhuizen en de Waach oan de Frjentsjerter Voorstraat

Dêrom binne yn in lettere fase in tal spearpunten oanhâlden, te witten:

- bedriuwshistoarje út Frjentsjerteradiel
- fêstlizzen fan gegevens oer boukeunst
- materiaal politike partijen
- dokumintaasje fan tsjerklike fermiddens.

Ien en oar fansels ek wer mei de beheining dat ek troch oare ynstituten op dit mêd wurk dien wurdt. De neamde taken kinne as oanfoljend sjoen wurde.

Tsjinstferliening

It boppesteande is in teoretysk ramt. Mar de praktyk fan al den dei bringt mei dat jo geregeld konfrontearre

yn 1835 yn de studintebank fan de doetiidske Akadeemjtsjerke lei. Hij koe by in Krystkongres fan de hjoeddeiske Fryske studinten oanbean wurde oan de tsjerkerie fan de Martinitsjerke en dêr in goed plak krije.

Monuminten en plakettes

Restauraasje fan it ferline slagget net altiten. Mear as ien kear is omtinken frege foar it yn nuodlike steat wêzen fan it grêfmonumint fan Sicco van Goslinga yn de tsjerke fan Doanjum. En wat wettersteat oanbelanget, hâlde de stiennen fan de Slachtedyk ús ek geregeld dwaande. Hja wurde faaks ynkoarten 'monumintaal' ynstallearre op Kiestersyl.

Impressie van een boeiende excursie

A.C. Bosch

Weerkundig gesproken hebben de 53 deelnemers aan de tweejaarlijkse Genootschapsexcursie geprofiteerd van ideale omstandigheden in de overigens uitzonderlijk natte junimaand van 1997! Zo was er dus méér om met voldoening terug te zien op deze interessante en gevarieerde reis.

De afwisselende landschappen van de Belgische Ardennen, de hoogvlakten met prachtige vergezichten, het Maasdal, de Ardeense bossen met de steile, bochtige weggetjes verveelden tijdens de bustochten geen seconde.

Zoals zo vaak bij de excursies van het Genootschap kwam ook ditmaal de relatie tussen Friesland en het excursiegebied op soms verrassende wijze aan het licht.

Een paar grepen uit het programma. Na het startpunt Aalst bezochten we in Halle de gotische St. Martinus basiliek met de beroemde Zwarte Madonna. In Nijvel (Nivelles) was de roomaanse Collegiale van St. Gertrudis met het graf van Gertrudis een hoogtepunt.

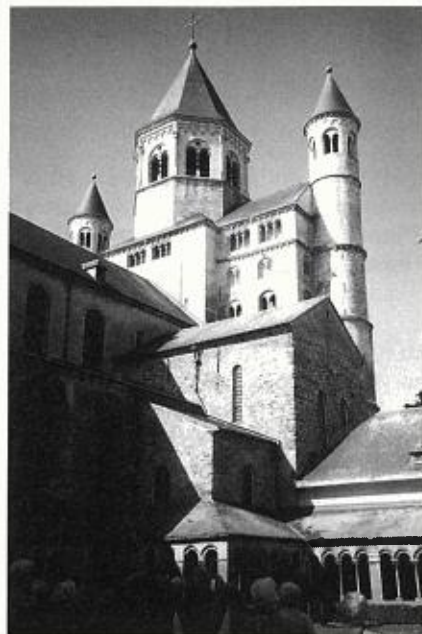
Markies de Trazegnies

In Corroy brachten we een bezoek aan het gelijknamige kasteel. Een echt kasteel met zware, ronde torens en een indrukwekkende toegangspoort. Bewoond

door een 'heuse markies' zoals het reisprogramma trots vermeldde. Een charmante, vlotte jongeman leidde ons vriendelijk rond. Hij vertelde ons dat hij markies de Trazegnies en verwant aan de Nassaus was.

Interessant was ook het kasteel van Modave, een 17de-eeuws pronkslot in Lodewijk XIV-stijl. Eigenaar: een waterleidingmaatschappij. Na de markies was het even wennen

Boeiend was het uitzicht vanuit het Château-fort van Bouillon, hoog boven de meanders van de Semois. In Anden keken we rond in het Stedelijk Keramiekmuseum. Van de keramische productie van dit Maasstadje is heel wat teruggevonden in de Friese terpen. Curieus was de (particuliere) collectie van het Museum van de Slag om de Ardennen in La Roche-en-Ardenne. Een ander hoogtepunt was de basilicale kerk van St. Hubert: een magnifiek interieur in roodgetint zandsteen. In Han-sur-Lesse werden we rondgeleid

De collegiale Gertrudiskerk te Nijvel (ill: T. Elzinga-v.d. Brug).

door het halfduistere rijk van stalactieten en stalactieten.

We besloten deze perfect georganiseerde excursie met een bezoek aan de Lieve Vrouwebasiliek en het nieuwe Gallo-Romeins museum in de oude bisschopsstad Tongeren.

We zijn benieuwd wat we in 1999 gereserveerd krijgen!

(*Ferfolch fan side 23*)

Makliker is it mei plakettes oan de eardere professoarewenten te Frjentsjer. In permanint projekt. Der hawwe 177 heechlearden west. Aldergeloks foar ús finânsjes hawwe ferskate yn deselde huzen tahâlden! Ek dokter Jelle Banga - langer as sântich jier yn 'e praktyk - is sa eare. Oant no ta binne oaren ske-wiele by it útjaan fan publikaasjes. Dat wie bygelyks it gefal by in boek oer Banga.

Lêzingen

Ut de warberens fan de bestjoersleden kin soks ek noch wolris fuortkomme. Oant no ta hawwe hja - njonken gast-sprekkers - sels geregeld foar it buordsje west yn de rige lêzingen, dy't fjouwer kear iers foar de 50 donateurs en oare ynteressearden hâlden wurde. Jo kinne dan yn Frjentsjerteradiel út 'e

romte tarre. Der is net in tiid yn it ferline te betinken dat ús foarfaars net prominint oanwêzich wiene. Dat rint fan Winaam oer Hessel van Martena - Saksyske freon en op't lêst noch krúsfarder - nei de oare foarname slachten en wichtige famyljes. Gâns rebûlje yn de Patriottentiid - wat wolle jo oars ferwachtsje yn in studintenstêd. Spoaren fan de eardere pommeranten binne noch altiten werom te finen: Goslinga-, Kingma- en Liauckema-State, Roordaburg. Yn letter tiden hawwe de Teltings in wichtich plak hân. Har famyljegrêf ûnder de iensume toer fan Furdgum leit der op 't heden kreas by. Breder omtinken oan de befolking is jûn yn lêzingen oer de eardere huzen fan 'liefdadigheid' en oan de earme kant fan Frjentsjer om 1880 hinne. In part fan dy befolking koe terjochte by de foarrinder fan Avéro, Achlum fan 1811.

In godstsjinsthistoarikus besljochte de tsjinstellings op dat mêd. Wy belibben - ek letterlik - in hichtepunt by it oargel fan de Martinitsjerke en ferline jier wiene fansels de menisten oan bar.

Gearwurking

Lykas al opmurken bestiet in goede bân mei de Aldheidkundige Feriening Barradiel. Sadwaande meitsje wy har lêzingen ek geregeld mei en komme wy op in edukaasje fan acht lêzingen yn it jier. Ek mei de 'Vrienden van de stad Franeker' wurdt oparbeide. Dizze feriening rjochtet har even oars op it ferline, troch nammers by no en by dan op 'e tromme te slaan by driigjend ferlern gean fan âldfaars erf, wylst Trezoor mear histoarysk-edukatyf rjochte is. By lêzingen hawwe wy oer de kar fan sprekkers en ûnderwerp oerlis. Op sa'n wize kin ús edukative taak optimaal wiermakke wurde.

Genootschapsnieuws

Lezingen

Kaarten voor de lezingen zijn verkrijgbaar voor aanvang van de lezing bij het museum (f. 7,50 p.p.). Voor leden gratis toegang.

Informatie en reserveringen:
Fries Museum, tel. 058-2123001
Organisatie:

Fries Museum/Fries Genootschap

Aan de tand des tijds ontruikt...

Over de kostuumverzameling van het Fries Museum door mevrouw Gieneke Arnolli, conservatrice textiel Fries Museum.

**Woensdag 22 oktober 1997, 19.30 uur,
Fries Museum Leeuwarden.**

Iedereen draagt kleding. De één kiest met veel aandacht wat hij of zij zal dra-

gen, de ander kiest dat wat toevallig het lekkerst zit of het minst opvalt. Kleding zegt dus iets over de mensen. De kledingcollectie van het Fries Museum weerspiegelt het rijke verleden van Friesland. Die rijkdom werd in de negentiende eeuw getoond met het gouden oorijzer dat door kostbaar kant schemerde en modieuze jurken met fraai geborduurd de tipdoeken en schorten.

In de achttiende eeuw valt het gebruik van sits op, exotisch handbeschilderd katoen dat door de Verenigde Oostindische Compagnie werd meegenomen uit India.

De lezing gaat over het ontstaan, de opbouw en het beheer van de kostuumcollectie van meer dan 10.000 onderdelen. Na afloop van de lezing is er tot 22.00 uur gelegenheid de textielopstelling van het museum te bezichtigen.

Rembrandt, zijn opdrachtgevers en het geloof
Lezing door de heer Dr Volker Manuth
(Rembrandt Research Project)

**Woensdag 26 november 1997, 19.30
uur, Fries Museum Leeuwarden**

De maatschappelijke en religieuze structuren binnen de Republiek, die ontstaan waren als gevolg van de opstand tegen het katholieke Spanje, blijken bij een nadere beschouwing complexer en meer verscheiden dan voordien werd aangenomen. Als gevolg van onderzoek naar verschillende culturele aspecten binnen de Republiek bleek dat het heersende en gesimplificeerde beeld van een homogene calvinistische samenleving moest worden bijgesteld.

In het verleden hebben kunsthistorici relatief weinig belangstelling getoond voor de verhouding tussen de geloofs-overtuiging van de zeventiende eeuwse Nederlandse schilders en die van hun opdrachtgevers.

In deze lezing zal met name worden ingegaan op Rembrandt en zijn opdrachtgevers als leden van deze 'multi-confessionele' samenleving.

Ook zal de spreker stilstaan bij het portret van Saskia van Uylenburgh uit de collectie van het Fries Museum. Dit schilderij werd ooit toegeschreven aan Rembrandt zelf. Op grond van de ondermeer door het Rembrandt Research Project gebruikte identificatietechnieken kan dit werk nu aan een bepaalde leerling van Rembrandt worden toegeschreven.

Ynboek

Johanneke Krolis

Oanwinsten fan de Provinsjale Biblio-
teek fan Fryslân op it mêd fan Fryske
skiednis en kultuer fan april oant en
mei juny 1997

Skiednis

* **De Friese sjees.** Stichting 'It Fryske
Hoars' (red.) Amsterdam, De Bataafsche
Leeuw, 1997. 255 p.

* **Onno Zwier van Haren (1713-1779):
staatsman en dichter.** Pieter van der
Vliet. Hilversum, Verloren, 1996. 470 p.

* **Mede namens wederzijdse ouders...:
trouwen in Friesland in vroeger tijden.**
G.I.W. Dragt. Dokkum, Streekmuseum
het Admiraliteitshuis, 1997. 32 p.

* **Die einheimische Keramik der nörd-
lichen Niederlande, 600 v.Chr. bis 300
n.Chr.** Ernst Taayke, proefschrift. Gron-
ingen, Rijksuniversiteit, 1996. 439 s.

* **"Dikke bries...** Het levensverhaal van
reddingbootschipper Jannes Toxopeus".
Hans Beukema. Delfzijl, Tekst en Advies,
cop. 1996. 126 p.

* **Malen om het peil: enkele gemalen
in Friesland en hun achtergrond.**
Elizabeth de Groot. Leeuwarden,
Stichting Kultuer en toerisme yn
Fryslân, cop. 1996. 83 p.

* **The eastern part of West-Friesland in
later prehistory: agricultural and envi-
ronmental aspects.** Janneke Buurman,
proefschrift. Leiden, Rijksuniversiteit.
1996. 223 p.

* **Noord Nederlandse Wegenbouw
1930-1995.** Ab van Drooge. 1995. 396 p.

* **Voornaam wonen in en rond
Leeuwarden.** Yme Kuiper/Rita Mulder-
Radetzky. Leeuwarden, Stichting Kultuer
en Toerisme yn Fryslân, cop. 1997. 83 p.

* **Met de Friese slag.** Pieter Breuker.
Leeuwarden, Stichting Kultuer en
Toerisme yn Fryslân, cop. 1997. 83 p.

* **Ut it ferline: stikjes fan Gysbert
Wassenaar.** Jogina en Hindrik Sijens-
Wassenaar. 1997. 36 s.

* **Franeke weerspiegeld.** Gaele Groen.
Franeke, Van Wijnen, cop. 1996. 64 p.

* **De oare helte: Nynke fan Hichtum,
de frou fan Piter Jelles.**
Tineke Steenmeijer-Wielenga.
Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers
Boekerij, cop. 1997. 296 s.

* **Waterschappen en (veen)polders in
Zuid-Friesland.**

* Verzamelinventaris van de gedepo-
neerde archieven van het
waterschap De Stellingwerven (1818)
1828-1969. H. de Raad, J. Hagen.
Wolvega, Waterschap de
Stellingwerven, 1996. 156 p.

* **Waterschap De Middelsékrite: 1977-
1996.** Harm-Jan Dijkstra. Sneek,
Waterschap De Middelsékrite, 1996. 84 p.

* **"Die waardige man": prof. H.C. van
Hall (1801-1874), botanicus, landhuis-
houdkundige en pionier van het hoger
landbouwonderwijs.** R.F.J. Paping.
Groningen, REGIO-Projekt, 1996. 286 p.

* **Menno Simons (1496-1561): leven,
beeld en boodschap.** Sjouke
Voolstra. Heiloo, Noordhollandse
Doopsgezinde Sociëteit, 1996. 47 p.

* **Willem Barentsz: Terschellinger ont-
dekkingsreiziger.** Bauke Boomstra.
Assen, Van Gorcum, cop. 1996. 64 p.

* **Mata Hari: het mysterie.** Aukje
Mulder. Leeuwarden/Ljouwert, Friese
Pers Boekerij, cop. 1996. 46 p.

* **Verslag van mijn internering.**
F.J. Harterink. Leeuwarden/Ljouwert,
Fryske Akademy, 1997. 246 s.
Boarnernge nr. 6, Fryske Akademy,
nr. 838

* **De kerfstokjes van onze voorouders:**
verhalen uit de dossiers van het Hof
van Friesland. Han Hietkamp. Drachten,
H. Hietkamp, Dl. 3. 1997. 120 p.

* **Uit koninklijk bezit: honderd jaar
Koninklijk Huisarchief.**
Marten Loonstra, met bijdragen van B.
Woelderink (et al.). Zwolle, Waanders,
cop. 1996. 231 p.

Pleatslike skiednis

* **Westereenders in Indië.** Johannes
van Kammen. Zwaagwesteinde, Jefanka
Publiciteit, 1997. 80 p.

* **Ta de skiednis fan de Holder (1926-
1929).** J.H. Brouwer. Grins/Groningen,
1976 (i.e. 1975). II, 46 s.
Spec. nr. van: Lyts Frisia; jrg. 25, nr. 1-3
(jan-mrt. 1976).

* **Lombok en Rehoboth: een eeuw
Gereformeerde kerk
Dronrijp/Menaldum en omstreken.**
Johannes Fokkema. Dronrijp,
Gereformeerde kerk Dronrijp/Menal-
dum en omstreken, 1996. 111 p.

* **Gereformeerd in Blija vanaf 1835.**
Tymen Hein Corporaal. Blija,
Gereformeerde Kerk Blija, 1996. 88 p.

* **Langs Dokkumer Ee, tussen Bonke
en Ake:** monumenten in en rond
Lekum, Miedum en Snakkerburen.
Leo van der Laan en Klaas Zandberg.
Leeuwarden, Stichting Aed Levwerd,
1996. 72 p.

* **100 jaar kaatsvereniging "Klaine
Izak" - Froubuurt.** Jaap Jansma.
Vrouwenparochie, K.V. Klaine Izak,
1996. 136 p.

* **Heerenveens Bronnenboek:** wegwij-
zer naar Heerenveens historie. Jetze
Dijkstra (et al.). Heerenveen, Vereni-
ging van Vrienden van het Museum
Willem van Haren, 1996. 108 p.

* **"Hoog! Crescendo":** honderd jaar
historie van muziekvereniging
"Crescendo" te Holwerd, 1896-1996.
Sybren Boomsma (et al.) Holwerd,
Crescendo, 1996. 200 p.

* **Voetbalvereniging Drachten 75: 1921-
1996.** Tj. Douma (et al.) Drachten,
V.V. Drachten, 1996. 80 p.

* **Register op Een geschiedenis van Oosternijkerk. Kan er iets goeds uit Nazareth zijn?** T. Zijlstra. Oosternijkerk, Gereformeerde kerk, 1996. 80 p.

* **Een geschiedenis van Goutum.** R.K. de Jong. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, 1996. 120 p.

Genealogy

* **De familie Kramer uit Joure.** Grego van der Veer, Piet Postma. Hoek van Holland, G. van der Veer. Franeker, P. Postma, 1995. 25 p.

* **Het geslacht Ferwerda uit Dokkum (alsmede het dubbel-geslacht Kiestra).** M. van der Velden. Rotterdam, M. van der Velden, 1996. 25 p.

* **Kwartierstaat van Prof. Dr. Jan Leonard van Hemmen.** Pieter Luinstra. Groningen, Pieter Luinstra, 1996. 25 p.

* **Genealogie Terpstra uit Hantumhuizen: de afstammelingen van Jan Hoytes.** K. Terpstra. Veenwouden, K. Terpstra, 1996. III, 40 p.

* **De Kingma-kroniek, of: Hoe een familiegeheugen meer dan tweehonderdvijftig jaar intact bleef.** Henk Nicolai, proefschrift. Groningen, Forsten, cop. 1997. 342 p.

Sport

* **Het enige echte Elfstedentocht logboek 97.** Klaas Jansma (eindred.). De Bilt, Bosch & Keuning. Leeuwarden, De Tille, 1997. 78 p.

* **De Elfstedentocht 1997: de tocht der tochten volledig in kleur.** Herman van Amsterdam (red.). Lisse, Rebo Productions, 1997. 96 p.

* **De tocht der tochten: de complete Elfstedengeshiedenis vanaf 1740.** Johannes Lolkama. Amsterdam, Van Ditmar, Franeker, Van Wijnen, cop. 1997. 144 p.

* **De vijftiende Elfstedentocht 1997.** Yolande Michon (eindred.) Baarn, Tirion, cop. 1997. 92 p.

* **Elfstedentocht 1997: de tocht van 4 januari in woord en beeld.** Peter Karstkarel et al. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, 1997. 62 p.

* **De Elfstedentocht 1909-1997: de complete Elfstedengeshiedenis.** Pieter de Groot et al. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, cop. 1997. 184 p.

* **Skûtsjesilen: over bouwers, schippers en wedstrijden.** Klaas Jansma et al. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, cop. 1996. 176 p.

Taal

* **Welshmen en Friezen: minderheden in de Europese Unie.** Annewiep Bloem. Utrecht, A. Bloem. 1997. 117 p. Afstudeerscriptie, Universiteit Utrecht.

* **Mixed languages: 15 case studies in language intertwining.** Peter Bakker and Maarten Mous eds. Amsterdam, FOTT, cop. 1994. VI, 244 p. (Studies in language and language use, 13)

* **Friezen om ú tens.** L.G. Jansma, G.H. Jelsma. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. 160 s. (Fryske Akademy, nr. 835. Sosjaal wittenskiplike rige, ISSN 0922-7563, nr. 13)

* **Bilingualism and education: a bibliography on European regional or minority languages.** R.S. Tjeerdsma, M.B. Stuijt. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, Mercator-Education, 1996. 484 p. (Fryske Akademy, 836)

* **"Mittheilungen aus der Sprache der Wangeroger"**/H.G. Ehrentraut. Bearb. und hrsg. von Arjen P. Versloot. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy. Aurich, Ostfriesische Landschaft, 1996. XCV, 649 s. (Fryske Akademy, 834)

* **Der Nachlass von H.G. Ehrentraut, betreffend den ostfriesischen Dialekt der Insel Wangerooge;** aus dem Archiv des Mariengymnasiums Jever. Nachtrag und Ergänzung der Mittheilungen von H.G. Ehrentraut im Friesischen Archiv von 1847/49 und 1854. Inleiding in het Fries en in het Duits.

* **Friesische Studien.** Volkert F. Faltings, Alastair G.H. Walker und Ommo Wilts. Odense, Odense University Press, 1992-dl. (Nowele. Supplement, ISSN 0900-8675) III: Beitrage des Föhrer Symposiums zur Friesischen Philologie vom 11.-12. April 1996. Odense, Odense University Press, 1997. viii, 205 s. (North-Western European language evolution. Supplement, vol. 18)

Natuer

* **Herinrichtingsgebied Swette-De Burd: aanvullende archeologische inventarisatie (AAI-1).** P.S.G. Asmussen. Amsterdam, Stichting RAAP, 1996. 72 p.

* **Studie Fochtelerveen 1991-1995: toekomstscenario's voor het hoogveen-reservaat en zijn omgeving.** P.E.V. van Walsum en E.J. Lammerts. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Groningen, Directie LNV Noord, 1996. 55 p.

* **Het Wad: wolken, wind en water.** Sjouke Visser (red.) Harlingen, Flevodruk, cop. 1996. 88 p.

* **Met een strootje te verleiden.** Jaap de Vries. Wanswerd, Bornmeer, 1997. 129 p.

Ferskaat

* **KING atlas Nederland en België = KING atlas Pays-Bas et Belgique.** red. Slot & Bos. Sneek, Tonnema, 1996. 36 p. 10e ed.

* **Lyts hânboek fan de Fryske literatuer.** Klaes Dykstra, Bouke Oldenhof. 2e ferb. en oanfolle print. Ljouwert, Afûk, 1997. 213 s. (Fryske Akademy, nr. 837 Minsken en boeken, nr. 24)

* **In de spiegel der geschiedenis.** Galerij De Katteman uit Watou vindt Oud-Friesland en Oud-Saksenland in Frans-Vlaanderen terug, met een Keltenspoor naar Atlantis. Joël Vandemaele. Antwerpen, Silvius, 1996. 367 p.

* **Wenjen en wurkjen yn Fryslân:** sosjaal-ekonomyske atlas = Wonen en werken in Friesland: sociaal-economische atlas. Arjen Versloot, Wanswerd, Bornmeer, 1996. 96 s.

* **Fan St-Jabik na St-Jabik: 2700 kilometer op 'e fyts fan 't Bildtse St-Jabik naar 't Spaanse Santiago de Compostela.** Klaas Dankert. St.-Anne, Stichting Ons Bildt, cop. 1996. 74 s.

* **Sir Lawrence Alma-Tadema.** Edwin Becker (red.) et al. Amsterdam, Van Gogh Museum. Liverpool, Walker Art Gallery. Zwolle, Waanders, cop. 1996. 287 p.

* **Oude nummers handschriften Fries Genootschap** (voor zover aanwezig in de P.B. van Friesland). Lijst, samengest. door M. Engels. Leeuwarden, Provinsjale Biblioteek van Friesland, 1996. 13 p.

* **De útnoeging: foarûndersyk nei jongereinwurk en taalbelied.** Redbad Veenbaas. Ljouwert/Leeuwarden, Berie foar it Frysk, 1996. 75 s. (Berie-rapport, 10)

* **Veranderen om te behouden: een ontwikkelingsvisie op Fryslân rond de eeuwwisseling.** Leeuwarden, Provincie Friesland, 1996. 93 p.

* **Feroarje om te behâlden: in ûntwikkelingsfisy op Fryslân om de ieuwikel hinne.** Ljouwert, Provinsje Fryslân, 1996. 92 s.

* **AMERIFRISICA - Uebersee-Auswanderung aus den Frieslanden und benachbarten Ländern.** Beitrage vom 3. Historiker-Treffen des Nordfriisk Instituut, hrsg. von Paul-Heinz Pauseback und Thomas Steensen. Brist/Bredstedt, NF, Nordfriisk Instuut, 1996. 189 s. (Nordfriisk Instituut, Nr. 143)

* **Ha, die Rients!** Rients Gratama veertig jaar op de planken. Pieter de Groot. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, cop. 1997. 127 p.

* **Jopie Huisman.** Thom Mercur. Workum, Jopie Huisman Museum, 1996. 55 p. Museumgids.

* **Hoe God verdween uit Jorwerd: een Nederlands dorp in de twintigste eeuw.** Geert Mak. Amsterdam [etc.], Atlas, cop. 1996. 289 p.

* **Belevenissen van een fotograferende vertegenwoordiger in prentbriefkaarten, 1945-1970.** Adriaan Rekker. Groningen, A. Rekker, 1996. 111 p.

Agenda

Lezingen Fries Genootschap

22 oktober, 19.30 uur, Fries Museum Leeuwarden
mevrouw Gienke Arnolli - *Aan de tand des tijds ontruikt...*
(voor meer informatie zie de rubriek 'Genootschapsnieuws')

26 november, 19.30 uur, Fries Museum Leeuwarden
de heer Dr Volker Manuth - *Rembrandt, zijn opdrachtgevers en het geloof*
(voor meer informatie zie de rubriek 'Genootschapsnieuws')

**Gemeentearchief Leeuwarden,
Grote Kerkstraat 20
tijdens kantooruren**

t/m 28 november
- *Koninklijke bezoeken.* Tentoonstelling over de bezoeken van de Oranjes aan het noorden. In 1813 aanvaardde Willem I het koningschap over Nederland. Het Vorstenhuis bezocht af en toe ook de regio. De bezoeken bevatten een aantal wederkerende elementen: aubades, diners, vuurwerk, harddraverijen en natuurlijk rijtochten door de uitbundig versierde stad.

Ook nu, in de 20e eeuw, gaat het nog wel ongeveer op deze wijze. Toch komen de leden van het Koninklijk Huis steeds meer voor een "kort werkbezoek" naar Leeuwarden.

In de tentoonstelling worden gravures, foto's en drukwerk getoond. Ook wordt zoveel mogelijk aandacht geschonken aan allerlei verschillende aspecten van een dergelijke gebeurtenis.

12 november 1997 - 20.15 uur -Theater Romein, Leeuwarden

De halfjaarlijkse lezing van de Studiegroep Geschiedenis Leeuwarden zal ditmaal een ietwat ander karakter hebben dan u gewend bent.

Het thema luidt *Fenno L. Schoustra, Leeuwarden en de wijde wereld eromheen*. Hendrik ten Hoeve zal Schoustra, wiens Kleine Krantsje na 33 jaar in december a.s. voor het laatst zal verschijnen, in een tweegesprek aan de tand voelen over zijn rol als chroniqueur van het Leeuwarder stadsleven, maar ook over de journalistiek in de jaren 1945-1960, de Elfstedentochten en het voetbal.

De zaal is vanaf 19.30 uur open.

Provinsjale Biblioteek, Boterhoek 1, Leeuwarden

Openingstijden: maandag 13-17/18.30-21, dinsdag, donderdag, vrijdag 9-17, woensdag 9-17/18.30-21 en zaterdag 9-12.30 uur.

tot 31 december
- *"Een handdruk van de tijd".*

Tentoonstelling van Friese almanakken. De expositie toont verschillende wijzen waarop een almanak werd gebruikt. Men kan de omzwervingen volgen van een 17e eeuwse Friese marskramer op zijn tocht door Friesland en zo kennis maken met de leidraad voor het leven van alledag, de almanak. Almanakken werden voor tal van zaken geraadpleegd. Ze vermelden veerdiensten, vee- en jaarmarkten, het sluiten van de stadspoorten, maar ook astrologische voorspellingen en medische adviezen. Onderhoudende lectuur treft men er evenzeer in aan: liedjes, versjes en voorspellingen. Aan de hand van almanakken, prenten, voorwerpen en een interactieve CD-rom geeft "Een handdruk van de tijd" een beeld van het dagelijks leven in de Nederlanden in de 16e en 17e eeuw.

Monument van de Maand

Oktober

De Heide van Duurswoude

In de omgeving van Bakkeveen ligt een fraai bos- en heidegebied met een keur aan kleine monumentjes.

Dit najaar wordt ingegaan op dit natuurrijke Monument, waarin ook aandacht bestaat voor kleine kerkjes en de ontginning van de heide. Er wordt gestreefd naar openstelling van een aantal monumentale panden en het samenstellen van een fiets-/autoroute.

Data: za en zo 4 en 5, 11 en 12, 18 en 19, 25 en 26 oktober.

Federatie van Friese Musea en oudheidkamers,
Turfmarkt 11 / Postbus 1239,
8900 CE LEEUWARDEN 058-2139185

ANJUM

Anjumer Molen "De Eendracht",
Mounebuorren 18
Open: ma 13-17, di t/m za 10-17

t/m 31 oktober
- *Tekeningen van Liesbeth Hiddema*
Vouwblad

DOKKUM

Natuurmuseum Dokkum, Kl. Oosterstraat 12
Open: ma t/m vr 10-12 en 13-17

t/m 5 november
Bomen in Dokkum
- Expositie over het belang van bomen in de stad en hun wetenswaardigheden

Streekmuseum het Admiraliteitshuis, Diepswal 27

Open: di t/m za 14-17

t/m 31 december
Een tikje van de molen.
- Molens in privé-tuinen (foto's en modellen)

- *Liesbeth Hiddema*. Expositie van haar tekeningen

DRACHTEN

Museum Smalingerland, Museumplein 2
Open: di t/m za 11-17 en zo 13-17

t/m 2 november
- *Gerrit Offringa 30 jaar beeldend kunstenaar*
Ruim dertig jaar werkt Gerrit Offringa (1943) onafgebroken. Hij schildert, maakt beelden, fotografeert, maakt grafiek en schrijft gedichten. Offringa haalt zijn inspiratie uit de literatuur, de muziek of uit de directe confrontatie met de natuur". Iets nieuws pept me op, daardoor ga ik vanzelf aan het werk en word ik vrolijk....", aldus de kunstenaar. Een boeiende expositie

15 november t/m 11 januari 1998
Wintertentoonstelling 'Ganzenbordspelen'
- Tentoonstelling van ganzenbord en andere gezelschapsspelen uit eigen collectie

EXMORRA

Fries Landbouw Museum, Dorpsstraat 72
Open: dagelijks 10-17

t/m 31 oktober
Strijd tegen het water
- Geschiedenis van landaanwinning in Noord-Nederland.
Vouwblad

HARLINGEN

Gemeentemuseum Het Hannemahuis,
Voorstraat 56
Open: ma t/m vr 13.30-17

t/m 14 november 1997
Piet Oving, beeldend kunstenaar
- Het oeuvre van Piet Oving omvat olieverfschilderijen, tekeningen, etsen, kopergravures, houtgravures en vooral aquarellen
Vouwblad

HEERENVEEN

Museum Willem van Haren, van Harensbad
50-52
Open di t/m vr 10-17 za en zo 14-17

t/m 2 november
Jan van der Bij, 75 jaar
- Overzichtstentoonstelling van het werk van Jan van der Bij in samenwerking met galerie De Vis in Harlingen. Er wordt nog nooit eerder geëxposeerd werk van deze Friese expressionist getoond
Cat.

JOURE

Museum Joure, Geelgietersstraat 1-11
Open: ma t/m vr 10-17, za en zo 14-17

t/m 11 november
Gerrit Cnossen, pastels en diverse technieken
Hendrik Beekman, organische vormen in brons

14 november t/m 16 december
Karel Jongsma, zeefdrukker
- Tentoonstelling in samenwerking met het Fries Grafisch Museum

LEEWARDEN

Museum Nanne Hendrik Bulthuis, Huizum
Dorp 11
Open: Herfstvakantie (13-20 oktober)
do t/m za 11-17
en op afspraak

t/m 1 januari 1998
Volkskunst van scheepbouwkunst-beeldhouwkunst
- Eikenhouten sculpturen en oudste tjotter van Nederland met lijn-constructietekeningen en tjotterbouw
Cat. Vouwblad

Fries Museum, Turfmarkt 11

Open: ma t/m za 11-17, zon- en feestdagen 13-17

Prentenkabinet
t/m 26 oktober
Reinder Homan, etsen
- Tentoonstelling van de 'natuurschilder'
Reinder Homan (1950)

t/m 4 januari 1998
Erotiek in grafiek
- Keuze uit de collectie Knecht-Drenth

t/m 9 november 1997
Bouke van der Sloot, Schilder van Friesland
- Tentoonstelling van de Friese landschapsschilder Bouke van der Sloot (1908-1995)

Eind november t/m 1 maart 1998
Pop Art
- Expositie over poppen, mensen en beelden

Verzetmuseum
t/m 2 november
Pas op! Daar brandt licht!
- Tentoonstelling over de Luchtbeschermingsdienst in Nederland

15 november t/m 29 maart 1998
Oorlog in de porseleinkast
- Tentoonstelling over serviesgoed en bestek verwijzend naar gebruik door militaire- en semi-militaire organisaties, zoals de Arbeidsdienst

Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2
Open: di t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13-17

t/m 26 oktober
Wij, de vogels en het gras
- Tentoonstelling over weidevogels naar aanleiding van het 50-jarige bestaan van de F.V.W.
Cat. Vouwblad

31 oktober t/m voorjaar 1998
Prutswerk: 40 klachten aan de Schepper
- Speelse tentoonstelling over het onvolmaakte lichaam met teksten van Middas Dekkers
Cat. Vouwblad

Keramik museum Het Princessehof, Grote
Kerkstraat 11
Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen

t/m 30 november
Vormgevers en de keramische industrie
- Jan van der Vaart - multipels 1967-1997
overzichtstentoonstelling
- AVA keramiek Award 1997
Cat.

Frysk Letterkundich Museum en
Dokumintaasjesintrum (FLMD)
Grutte Tsjerkestrjitte 212
Open: mo o/m fr 9-12.30 13.30-17

27 oktober o/m 31 desember
50 jier Gysbert Japicx-priis
Vouwblad

LEMMER**Lemster-Flifgea, Nieuwburen 1****Open: ma t/m vrij 10-16**

t/m 12 november

Lemsterland in foto's- Persfoto's van Jan van der Werf over
Lemsterlands leven

11 t/m 13 december

Mensen - Museum

- Diverse activiteiten.

- Openingstijden do en vr 14-23, za 11-17
(onder voorbehoud)**MODDERGAT****Museum 't Fiskershúske, Fiskerpaad 4-8a****Open: ma t/m za 10-17**

t/m 31 oktober

Tonnis Poppema, landschappen in olievers- De (verkoop)expositie geeft een beeld van
het noordelijk kustgebied**NOARDBURGUM****Klompemuseum, Dr. Ypeyalaan 8****Open: di t/m vr 14-17 en za 13-16**

t/m oktober

*Klompkedilen***NIJ BEETS****Laagveenderijmuseum It Damshús, Domela****Nieuwenhuisweg 49****Open: di t/m za 13.30-16.30, groepen ook
op afspraak**

t/m 1 oktober

Natte voeten- Functie en geschiedenis van het water-
schap, specifiek van Het Koningsdiep en
voorgangers in ons gebied**NOORDWOLDE****Rotacentrum, Rietvlecht- en****Bijenteeltmuseum, Manaplein 1****Open: di t/m za 13-17**

t/m 25 oktober

Asmat: Houtsnijwerk- De Asmat is een bevolkingsgroep aan de
zuidkust van Irian Jaya. Met name hun hout-
snijwerk munt uit door enorme vitaliteit,
creativiteit en unieke vormgeving.
Eveneens interessant is de symboliek die
spreekt uit de motieven in de Asmat-hout-
snijkunst

t/m 25 oktober

Bloomrijk vlechtwerk- Gevlochten meubelen en voorwerpen van
bekende mensen staan centraal bij de expo-
sitie Bloomrijk Vlechtwerk, genoemd naarPhil Bloom. Zij was in de jaren 60 de eerste
naakte vrouw op televisie. Ook te bezichti-
gen zijn de Stoel van Rik Felderhof (NCRV),
de mattenklopper van het Simplisties
Verbond (Van Kooten en De Bie, VPRO),
een krossi males van Wietke van Dort en
afbeeldingen van de wieg (ontworpen in
Noordwolde) van koningin Beatrix**OOSTMAHORN****Oerka I.V. Museum, Oostmahorn 15****Open: april t/m november do t/m za 9.30-
11.30 en 14-17****Op afspraak het hele jaar door**

Doorlopend

"Er was eens....Diep"- Werk van Irene Verbeek: expositie van zeer
uiteenlopende technieken, zoals olievers-
doeken, schetsen, betonreliëfs, boeken en
videofilms.
Vouwblad**OUDEMIRDUM****Informatiecentrum Mar en Klif, De Brink 4****Open: vanaf 1 april ma t/m za 10-17**

tot 1 november

*Steenhist en trechterbekers. Prehistorie in
Gaasterland*- Tentoonstelling over het hunebed/de
steenkist in het Rijsterbos.

Cat.

SCHIERMONNIKOOG**Bezoekerscentrum Schiermonnikoog,****Torenstreek 20****Open: ma t/m za 10-12 en 13.30-17.30**

t/m 26 oktober

Schier Schilders Oog- Ruim honderd werken van eilander schil-
ders van vroeger geëxposeerd op vier ver-
schillende lokaties

Affiche

SNEEK**Fries Scheepvaart Museum, Kleinzand 14****Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17**

t/m 29 oktober

Gewoon weer schilderen- Educatieve tentoonstelling van de
Stichting Keunstwurk
Cat.

20 oktober

*Contactavond 19.00-20.30 uur. Gratis toegan-
kelijk voor iedereen*- G.Elzinga: 'Friese handel en scheepvaart
in de vroege middeleeuwen'

19 november

*Contactavond 19.00-20.30 uur. Gratis toegan-
kelijk voor iedereen*- P. Piersma: 'Ervaringen van een bouwer
van ronde jachten'

13 december

Open dag van 10.00-17.00 uur. Gratis toegang

13 december t/m 22 maart 1998

*Friese Schaatsolympiërs***SURHUISTERVEEN****Munt- en Penningkabinet Spaar- en****Voorschotbank, Jan Binneslaan 9a****Open: di t/m vr 14-17**

t/m 8 november

Verleden uit zand en modder- Bodenvondsten in Friesland van detector-
amateurs**TERSCHELLING****Centrum voor natuur en landschap, Burg.****Reedekerstraat 11****Open: ma t/m vr 9-17, za en zo 14-17***Het geheim van Griend*- Tentoonstelling over het vogelciland
Griend**VEENKLOOSTER****Landbouwmuseum "De Brink", Kleasterwei 5****Open: ma t/m za 10-12 en 13-17, zo 13-17**

t/m 31 oktober

Vervoer in stad en land- In deze eeuw door mensen, dieren of
mechanische kracht
Vouwblad**VLIELAND****Museum Tromps Huys, Dorpsstraat 99****Open: di t/m vr 11-17, za en zo 14-17**

t/m 5 april 1998

Gasten schilderen Vlieland- Amateurkunstenaars tonen hoe Vlieland
hun inspireerde**De Noordwester, Vlielands Centrum voor
info en educatie, Dorpsstraat 150****Open: Tijdens schoolvakantie ma t/m za 14-17**

Doorlopend

Schatten uit de Noordzee- Wrakvondsten zolder; vondsten van de bodem
van de Noordzee, vanaf eind 1800 tot 1996

t/m november 1997

Vlieland in pastel- Pastels van vaste Vlieland gast Jan-Hendrik
Dolsma

WOLVEGA

Oudheidkamer Weststellingwerf, Zilverlaan 1
Open: di t/m vr 10-12 en 13-17, za 14-17

t/m 1 december 1997

Bodemvondsten in Weststellingwerf

- Archeologische vondsten die in de loop der jaren in de gemeente Weststellingwerf zijn gevonden door werkgroep archeologie en bevolking

december t/m januari 1998

Ansichtkaarten en foto's van de Westhoek

- Expositie van Ansichtkaarten en foto's van de westhoek in de gemeente Weststellingwerf van Gert Jan Oosterkamp, Munnekeburen

WOMMELS

Museum "Striid tsjin it wetter", Ald Hiem 2
Open: di t/m zo 14-17, groepen op afspraak

o/m 31 oktober 1997

100 jier keatsen yn Wommels

- Eksposysje fan 100 jier Keatsferiening Wommels 1897-1997
Cat.

WORKUM

Museum Warkums Erfskip, Merk 4
Open: di t/m vr 10-17 za t/m ma 13-17

tot 31 oktober 1998

Workumer kerfsnee-aardewerk

- Het kleurige kerfsnee-aardewerk wordt al sinds 1850 in Workum gemaakt. De expositie toont voorwerpen uit verschillende perioden. Daarnaast is te zien hoe aardewerk gemaakt wordt en welke versieringstechnieken er zijn
Vouwblad

tot 31 oktober

Yke Klazes Nauta

- Aquarellen uit 1924. Alle elf steden zijn neergezet in een stadstafereel met historische of folkloristische bijzonderheden, voorzien van een zeer fijn gepenseelde, rijk versierde rand, waarin een Fries rijmpje van rond de eeuwwisseling
Vouwblad

ZWAAGWESTEINDE

Oudheidkamer Dantumadeel, Sikke
Boukesstraat 4
Open: wo en za 14-17

t/m 22 november

Onderwijs en taken

- Een expositie van al die dingen waarmee de jeugd vroeger en nu werkte, wat ze maakten, waarmee ze speelden

Internet

Het Ryksargyf in Leeuwarden heeft de index op de registers van familienamen op Internet geplaatst. In het Ryksargyf worden de registers van de in 1811 aangenomen familienamen bewaard. In dat jaar moest de Friese bevolking een achternaam aannemen vanwege de invoering van de Burgerlijke Stand door de Franse bezetters. In Friesland had de meerderheid van de bevolking nog geen vaste achternaam. De operatie heeft geleid tot meer dan 25.000 akten van naamsaanneming. Deze akten kunnen met recht worden beschouwd als de officiële oorsprong van een familienaam.

Stamboomonderzoekers raadplegen de akten zeer intensief. Door de plaatsing op Internet is het mogelijk geworden op afstand onderzoek te verrichten in dit namenbestand.

Het adres van het Ryksargyf op Internet is: <http://www.euronet.nl/users/rijksarg>

Klassiek

Het Nederlands Klassiek Verbond (NKV), afdeling Friesland, organiseert op vrijdag 17 oktober a.s. een lezing van prof. A.W. Grootendorst uit Den Haag met als onderwerp *Pythagoras en zijn kring*. In deze voordracht zal de figuur Pythagoras van verschillende kanten worden belicht. Ook krijgen de vrouwen die tot zijn school behoorden aandacht.

Op vrijdag 14 november 1997 zal prof. E.J. Spruit een lezing houden over *Tuin en recht in het antieke Rome*.

Beide lezingen vinden plaats in de Buma-bibliotheek, Boterhoek 1, Leeuwarden en beginnen om 20.00 uur.

In samenwerking met Ex Oriente Lux organiseert het NKV op 26 november 1997 een voordracht van dr J. van Vliet over *De Koptische gnotische schriften: wartaal of wijsheid?*

Deze lezing zal plaats vinden in de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden, Locatie Bouhof, Rengerslaan 10 te Leeuwarden. De aanvang is 20.00 uur.

Bij de achterpagina:

Het in 1882 gesloopte Wiardastate op een tekening van A. Martin. Wiardastate lag aan de Buorren in Goutum pal ten westen van de kerk. Zie artikel van Rosa van der Wielen op pagina 12 (ill: Fries Museum, Leeuwarden).

